

Roma kyrka

Karaktärisering 2019

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

 Gotlands
Museum

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0047

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.

Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.

Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2021/007471.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund.....	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Roma socken	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	8
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Historik.....	10
Nulägesbeskrivning	13
Kyrkobyggnaden.....	27
Kyrkans huvuddrag.....	27
Byggnadshistorik	33
Nulägesbeskrivning	38
Restaureringar	76
Arkeologi	83
Kyrkan	84
Fornlämningar.....	84
Arkeologiska undersökningar	84
Värdering	84
Allmänt.....	84
Bruksvärden	86
Kyrkobyggnaden.....	87
Fast inredning och inventarier	88
Kyrkogården	88
Händelselista Roma kyrka	90
Lagskydd.....	95
Källor och litteratur.....	97
Otryckta källor.....	97
Tryckta källor.....	97
Kartor	97

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt att notera spår av förändringar som har gjorts och att observera kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

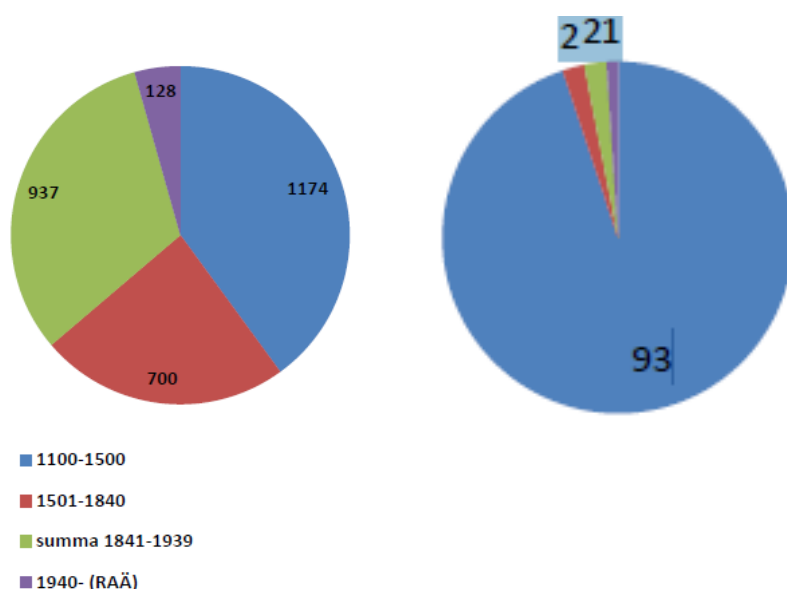
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggnandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggnandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppsatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att

hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

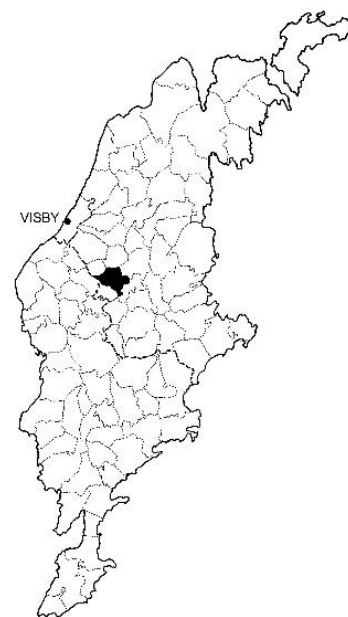
Roma socken

Roma kyrka ingår i Romakloster pastorat. Den är belägen på centrala Gotland, knappt 20 km från Visby. Socknen är en typisk jordbruksbygd med bebyggelsen dels utspridd som gårdar, och till dels koncentrerad till Roma samhälle. År 2019 var invånarantalet 917 vilket innebär att det är en av Gotlands större socknar.

Kyrkomiljön

Roma kyrka och kyrkogård är belägna intill vägskälet mellan landsvägen Visby och Ljugarn, och de allmänna vägarna mot grannsocknarna Akebäck, Björke och Dalhem. I söder möter den halvannan kilometer, långa allén från Roma kungsgård, platsen för det medeltida cistercienserklostret i Roma, och efter reformationen, under några århundranden bostad för landshövdingarna.

Kyrkogården gränsar i söder mot Dalhemsvägen, i väster och norr mot prästgårdens trädgårds- och ängsmark, och i öster mot en åker. Prästgårdens manbyggnad, ett stenhus från slutet av 1800-talet, ligger ett femtiotal meter väster om kyrkan på en parkliknade trädgårdstomt med många äldre träd. I norr övergår prästgårdsparken i ett änge. En asfalterad parkeringsplats är anordnad i anslutning till kyrkogårdens sydöstra del, mellan Dalhemsvägen och kyrkogårdsmuren.

Roma kyrkomiljö fotograferad 2019. Pär Malmros, Visby stift.

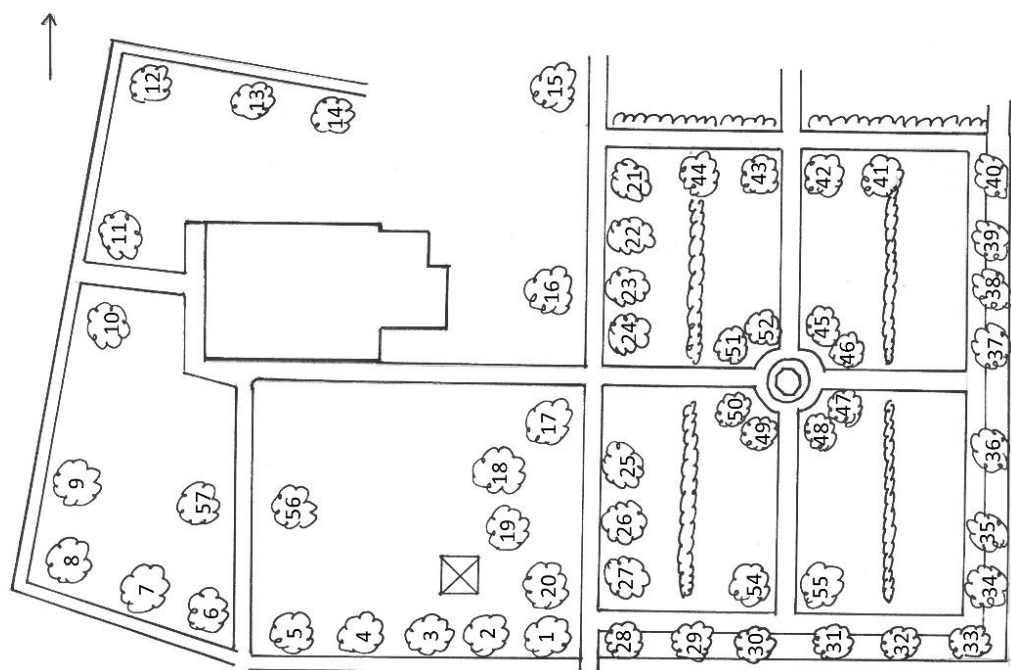
Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

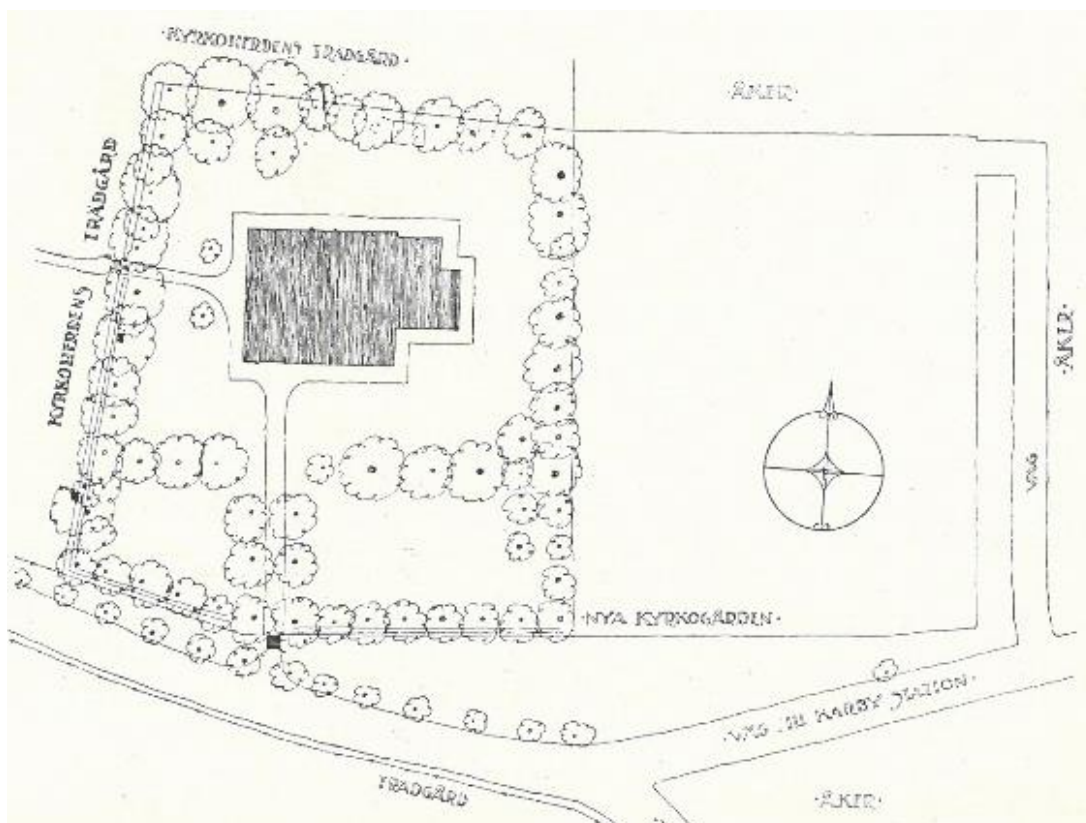
Kyrkogården är rektangulär med en utvidgning med minneslund (anlagd 1997) åt nordost. Den består av en äldre del – kring kyrkan – och en nyare del öster därom, tillkommen 1916-17. Båda kyrkogårdsdelarna omges av kallmurar av kalksten, vilka i söder har formen av terrassmurar, kombinerade med låga häckar, samt trädkransar. Marken är gräsbevuxen och gångarna är grusbelagda. Gravarna är i huvudsak belägna söder och öster om kyrkan.

Roma kyrka och kyrkogård fotograferad från väster. Foto Pär Malmros, Visby stift 2019.

Situationsplan med markerade träd, upprättad 2019.

Situationsplan från ca 1920 Ur Sveriges Kyrkor, Gotland I:5, volym 35 (1931).

Historik

En skattläggningskarta från 1723 visar Roma kyrka med prästgården. Prästgården ligger nordväst om kyrkobyggnaden. Kyrkomiljön omges närmast av åkermarker. Norr om kyrkan ligger ängsmark, vilken har bevarats sedan dess och är idag en del av kyrkogården. Söder om kyrkan ligger en rektangulär liten åker. På laga skiftes karta från 1882 syns kyrkogården som utvidgats åt söder på den tidigare åkermarken.

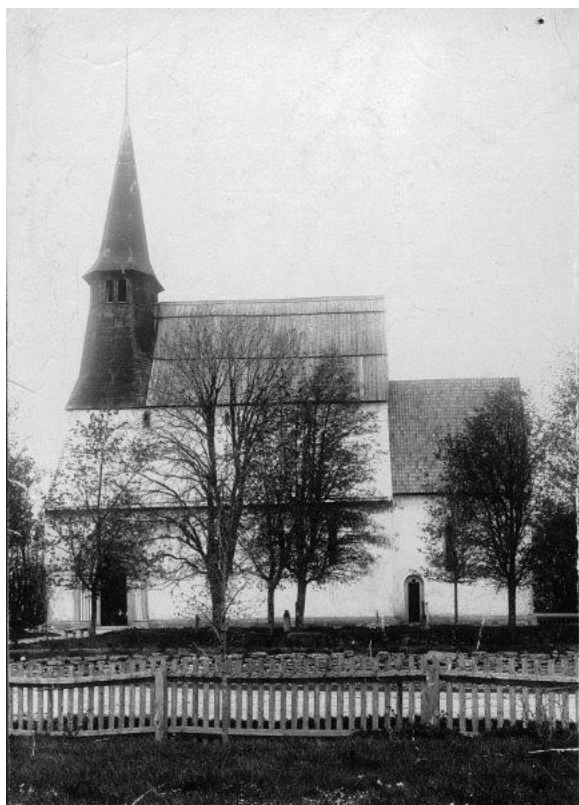

Skattläggningskarta från 1723.

Laga skiftes karta från 1882.

Kyrkogården utvidgades åt öster 1916-1917. Den beskrivs i Sveriges kyrkor 1931. Den äldre delen omgavs av lummiga träd. I söder fanns en terrassmur av kallmurad kalksten samt en häck. Utanför muren låg ett dike. I väster fanns både en terrassmur och mur, och på nordsidan ett staket med bräder. Det nya området i öster omgavs av terrassmurar. Ingången från söder ledde över en färst (järngaller). Det togs bort 1924 och diket igenfylldes. Angående terrassmuren och ingången över "rister och järngaller" menar Brunius (II, s 387) att "Detta helt nya sätt att omhägna de hädangångnes viloplatser har onekligen stora företräden". Det kostar mindre att underhålla och ger en god luftväxling i kyrkogården. Men avslutar han. "Fastän forntidens grofva ringmurar och fasta portar äro mindre passande, så synes det vara rätt, att de gamle väl bibehållna hägnaderna får quarstå, emedan de äro af intresse för medeltidens både konst- och krigshistoria."

Vid kyrkogårdsmuren finns planterade träd. Foto cirka 1900. Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

På kyrkogården växer gräset högt. Foto Einar Erici 1914. Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Bilden visar den västra delen av kyrkogården som var mycket lummig vid denna tid. Se situationsplanen på s. 7. Foto Efraim Lundmark 1924. Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Foto Per Olof Westlund 1937. Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Klockstapel inrymmande de tre klockorna från Gammalsvenskby i Ukraina. Uppförd 1939 efter ritningar av Erik Lundberg. Foto 1953. Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

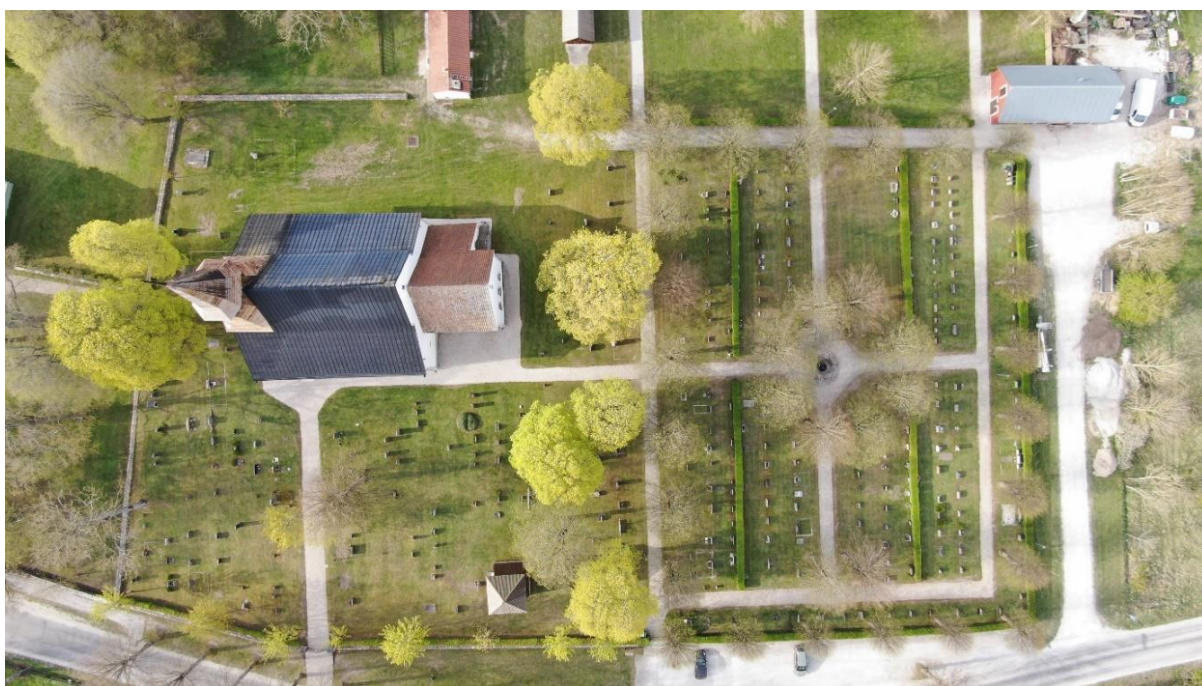
Kyrkogården är rektangulär. Den består av en äldre del omkring kyrkan, och en nyare del i öster tillkommen 1916-17. Den yngre kyrkogården har en formgivning i klassicistisk stil med fyra större kvarter kring en grusad rundel. Centralt placerad finns ett oktagonformat, kalkstensklätt brunnskar omgiven av en stensättning med kalksten. I mitten av 1990-talet utvidgades kyrkogården åt nordost.

Marken är gräsbevuxen, och båda kyrkogårdsdelarna omges av kallmurar av kalksten, vilka i söder har formen av terrassmurar, kombinerade med låga häckar av hagtorn.

Kyrkogården har fyra ingångar. Huvudingången till den äldre delen av kyrkogården sker från söder genom en grind av smidesjärn, flankerad av murade kalkstensstolpar. En liknande grind finns i sydost mot parkeringen. I nordost och i väster finns öppningar utan grindar. Vid ingången i väster, leder en kalkstenstrappa ned till den lägre liggande prästgårdsparken.

I den äldre kyrkogården är ett äldre gångsystem bevarat. Från den yngre kyrkogården i öster sträcker sig ett gångsystem åt nordost fram till minneslundan. Gångarna är grusbelagda. Det finns 11 belysningsstolpar av galvaniserat stål med glasglober.

På kyrkogården finns förutom kyrkan fyra byggnader. På södra delen av kyrkogården finns en panelklädd klockstapel inrymmande de tre klockorna från Gammalsvenskby i Ukraina, byggd 1939 efter ritning av arkitekt Erik Lundberg. Norr om kyrkobyggnaden ligger en kombinerad pann- och personalsbarnsbyggnad för kyrkvaktmästarna, byggd 1948 efter ritningar av arkitekt Olle Karth. Den förlängdes mot norr 1994 efter förslag av arkitekt Birger Andersson, Visby. Nordost om kyrkan ligger en mindre förrådsbyggnad av trä, med ett faltak, (f.d. likvagnsbod). Byggnadens plåttak ersattes 2005 av ett faltak. Öster om kyrkan ligger en större verkstadsbyggnad av trä för kyrkogårdens behov, byggt 2004 efter förslag av arkitekt Birger Andersson, Visby.

Roma kyrka och kyrkogård fotograferad ovanifrån. Foto Pär Malmros, Visby stift 2019.

Den äldre delen av kyrkogården omges av en trädkrans av nyplanterad skogslönn (nr 1-8) i den södra delen och gamla till mycket gamla träd i väster, ask (9) och skogslönn (nr 10, 11). I norr är några äldre träd ersatta av nyplanteringar (nr 12-14). I öster växer äldre skogslönn (nr 15, 16, 17, 20). Det finns även några solitära äldre träd, söder om kyrkobyggnaden, skogslönn (nr 18), lind (nr 19 och 53) och ett par yngre skogslönnar vid den södra ingången (nr 56, 57). Den yngre delen av kyrkogården omges av lind (nr 21-44). Centralt placerad finns en grusad rundel med ett oktagonformat, kalkstensklätt brunnskar som omges av lind, (nr 45-52), samt ett par lindar söder om rundeln (nr 53, 54). Gravkvarteren på denna del av kyrkogården indelas av låga häckar av hagtorn. (Se situationsplan s. 9).

Gravarna är i huvudsak belägna söder och öster om kyrkobyggnaden samt på den nya kyrkogården. I nordost, i den tidigare ängsmarken finns en minneslund anlagd 1997. Minneslundan, som inrymmer en liten damm, är på de tre fria sidorna inhägnad med en gärdsgård av gotländsk typ, ett så kallat bandtun.

Roma kyrka och kyrkogård. Foto ES 2019.

Den södra terrassmuren med
ligusterhäck. Foto ES 2019.

Den västra muren. Foto ES 2019.

Den norra muren. Foto ES 2019.

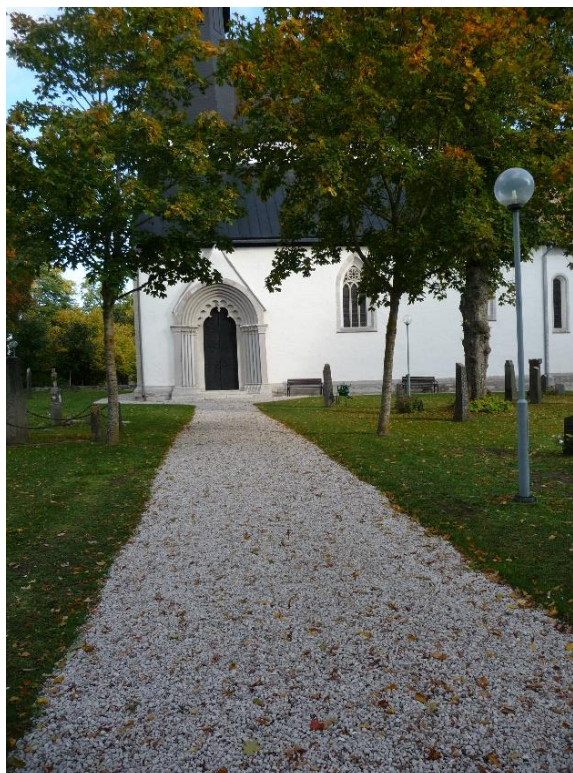
Huvudingången i söder. Foto ES 2019.

Ingången i sydost mellan den äldre och yngre kyrkogården. Foto ES 2019.

Öppen ingång med trappor från prästgården i väster. Foto ES 2019.

En grusad gång leder fram till långhusets sydportal. Foto ES 2019.

Den västra delen av kyrkogården. Foto ES 2019

Svenskbybornas klockstapel, byggd 1939. Foto ES 2019.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2019

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från sydost. Foto ES 2019

Den sydöstra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2019

I den sydöstra delen av kyrkogården finns flera högresta gravvårdar. Foto ES 2019.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2019

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2019

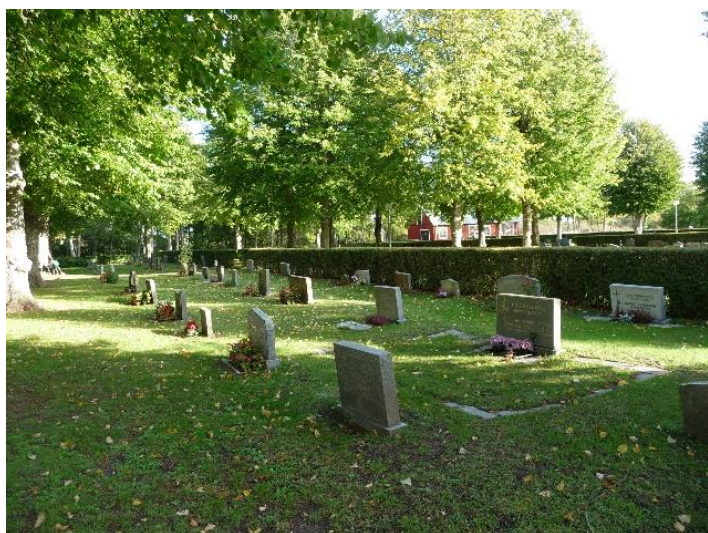
Den enda graven norr om kyrkan. Graven är omgiven av en stor stenram. Foto ES 2019.

Norra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2019.

En grusad gång och trädrad med lind avgränsar den äldre och yngre kyrkogården. Foto ES 2019.

Den yngre kyrkogården, utvidgad 1916-1917. Foto ES 2019.

Den yngre kyrkogården. Foto ES 2019.

Centralt placerad på den yngre kyrkogården finns ett oktagonformat, kalkstensklätt brunnskar som omges av lind. Foto ES 2019.

Minneslund i den nordöstra delen, anlagd 1997. Foto ES 2019.

Kalkstensklätt brunnskar omgiven av en stensättning av kalksten och en grusad rundel. foto ES 2019.

Ängsområde i den nordöstra delen. Foto ES 2019.

Minneslund i den nordöstra delen, anlagd 1997. Foto ES 2019.

Minneslund i den nordöstra delen, anlagd 1997. Foto ES 2019.

Liggande kalkstenshäll från ca 1799. Gravvården har utpekats som kulturhistoriskt värdefull genom sin ålder. Foto ES 2019.

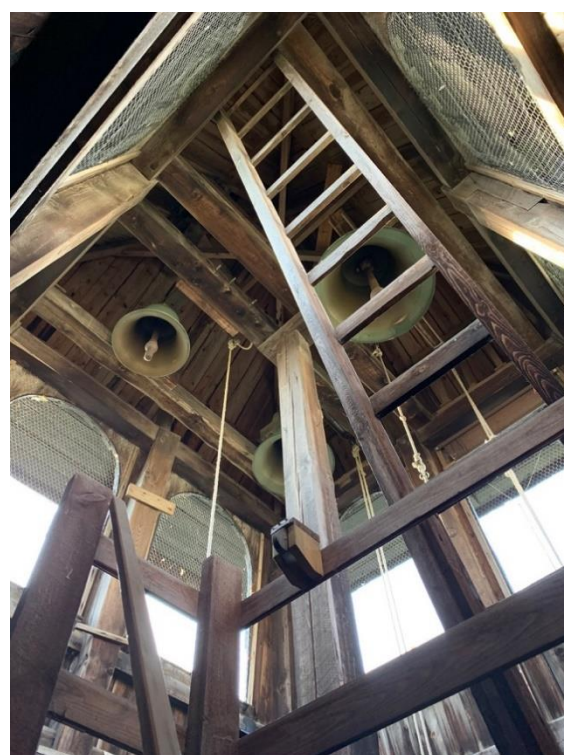

Gravvård av sandsten med en infälld textplatta av röd kalksten från slutet av 1800-talet. Den har utpekats som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2019.

Gravanläggning i kalksten över prosten Jakob Gustaf Klingvall, från 1866. Den har utpekats som kulturhistoriskt värdefull genom sin ålder och utformning samt lokal- och personhistoriskt intresse. Foto ES 2019.

Byggnader på kyrkogården

Svenskbystapeln. Byggt 1939 för att rymma de klockor som tagits med från Gammalsvenskby i Ukraina. Drivande för stapelns tillkomst var biskop Torsten Ysander. Erik Lundberg ritade stapeln efter medeltida förebilder i Danmark och Sydsverige. Den restes av Reinhold Lydahl, Etelhem. Foto JL 2017 (exteriör) och 2019 (interiör).

Norr om kyrkobyggnaden ligger en kombinerad pann- och personalrumsbyggnad för kyrkvaktmästarna, byggd 1948 och förlängdes mot norr 1994. Nordost om kyrkan ligger en mindre förrådsbyggnad av trä, med ett faltak, (f.d. likvagnsbod). Byggnadens plåttak ersattes 2005 av ett faltak. Foto ES 2019.

Öster om kyrkan ligger en större verkstadsbyggnad av trä för kyrkogårdens behov, byggt 2004. Foto ES 2019.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

Roma kyrka hör till de få på Gotland som ligger i ett tätbebyggt samhälle, dessutom nära en av de större vägarna och en viktig vägkorsning. Kyrkans relativa storlek, läget nära Roma kloster, senare Roma kungsgård och därefter Roma sockerbruk har delvis präglat kyrkan. Den utmärks av kopplingar till staden och till fastlandet, vilket bland annat kommer till uttryck i kyrkans arkitektur, i dess inredning och i dess gravminnen. Kyrkan är inte rik på konstföremål, som kalkmålningar och medeltida träskulptur, men har en 1700-talspredikstol som representerar ett på Gotland ovanligt, men i Mälardalen mer vanligt slag. På kyrkogården finns en av Gotlands mycket få klockstaplar vid kyrkor, om än en fri 1900-talsrekonstruktion av en sydsvensk medeltida klockstapelstyp, med en egen dramatisk berättelse.

Kyrkan utmärks av ett kor med sakristia i norr och ett i förhållande till koret ovanligt brett treskeppigt och i närapå kvadratisk långhus, till vilket koret snarare förefaller vara en förlängning av mittskeppet än en avskilt rum. Kyrkan är en pseudobasilika, såtillvida att långhustaket bryts av en klerestoriemur med gluggar men som ger ljus åt kyrkvinden och inte kyrkorummet. En takryttare av den på Gotland vanligaste formen reser sig över kyrkans västra del, en åttkantig huv med sluttande sidor och ett skärmtak kring ljudgluggarna, om än partiet vid ljudgluggarna är ovanligt vertikalt. Att takryttaren inte var avsedd från början framgår av den förberedda tornbåge som avtecknar sig mitt på västgaveln. Portalernas placering är ovanlig. Deras antal är inte mindre än fem. Den norra är centrerad mitt på fasaden samtidigt som västfasaden har två portaler, vilket är unikt på Gotland och vars praktiska funktion är svår att förklara. Båda har möjligen återanvända omfattningar från den gamla kyrkan. Den vänstra portalen har ovanlig placering i norra sidoskeppets västra del, en placering som dock återfinns i Roma klosterruin och sannolikt efterbildats här på sockenkyrkan. Överhuvud kan kyrkans ovanliga form med förhöjt långhus och fyrkantiga pelare sannolikt förklaras genom inflytande från klosterkyrkans arkitektur.

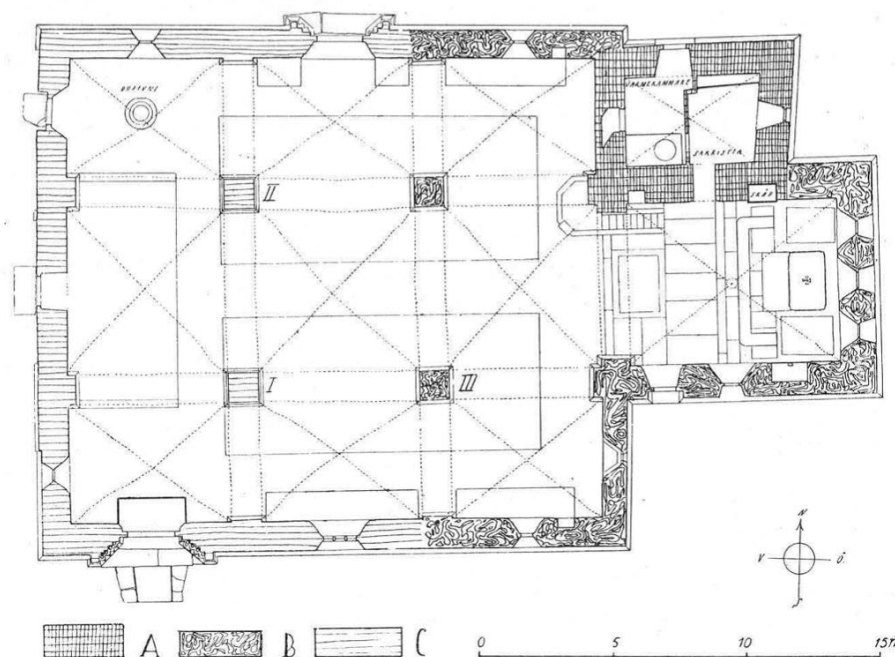
Exteriör från sydöst. Foto JL 2019.

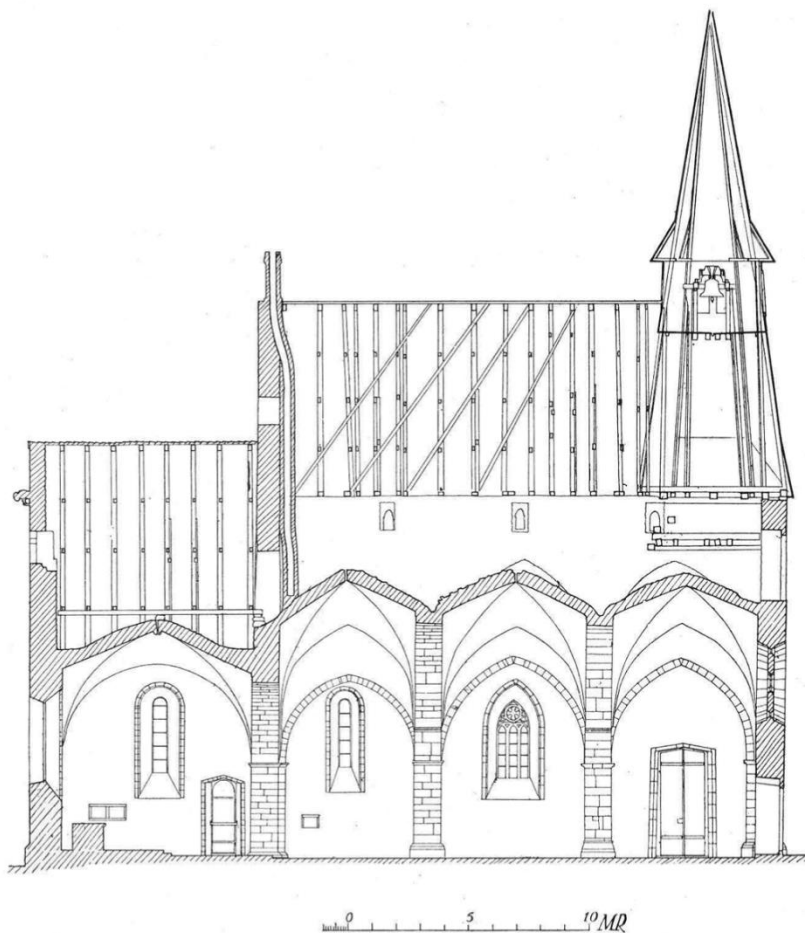
Exteriör från väster.
Foto JL 2019.

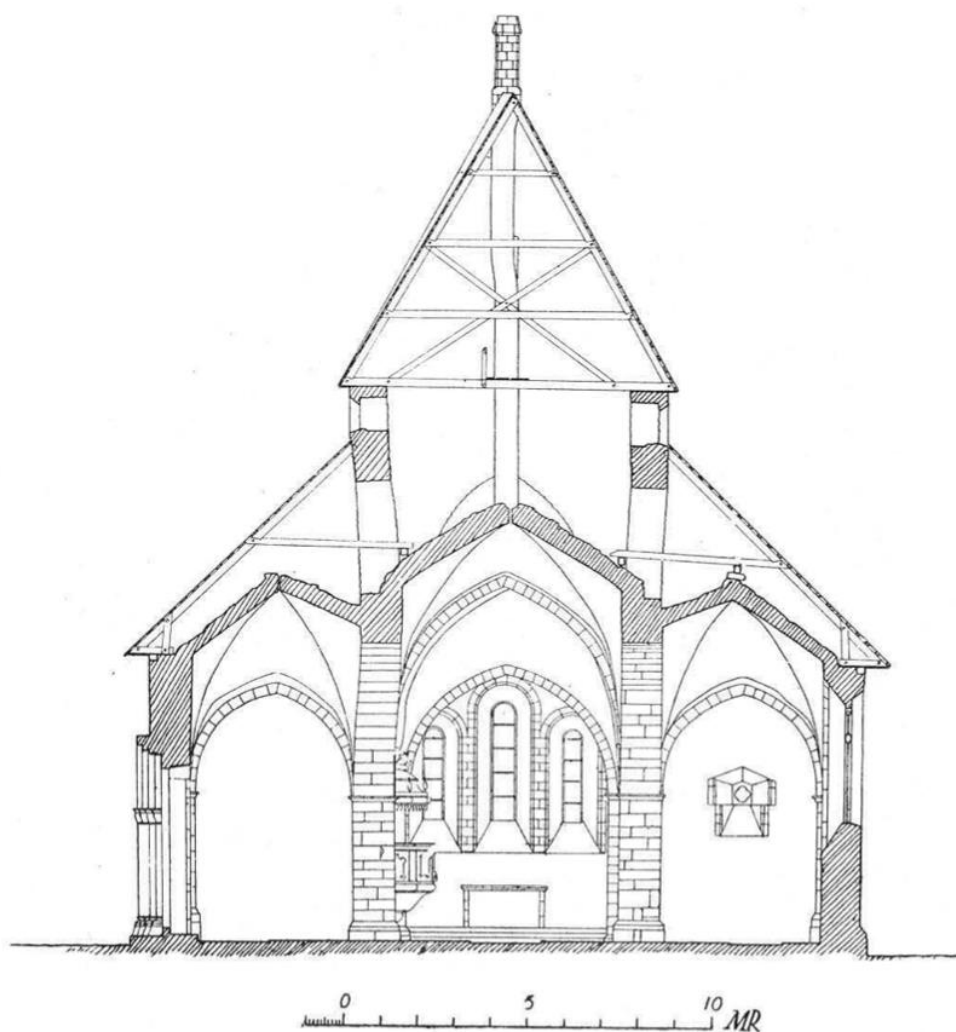
Exteriör från nordöst.
Foto JL 2019.

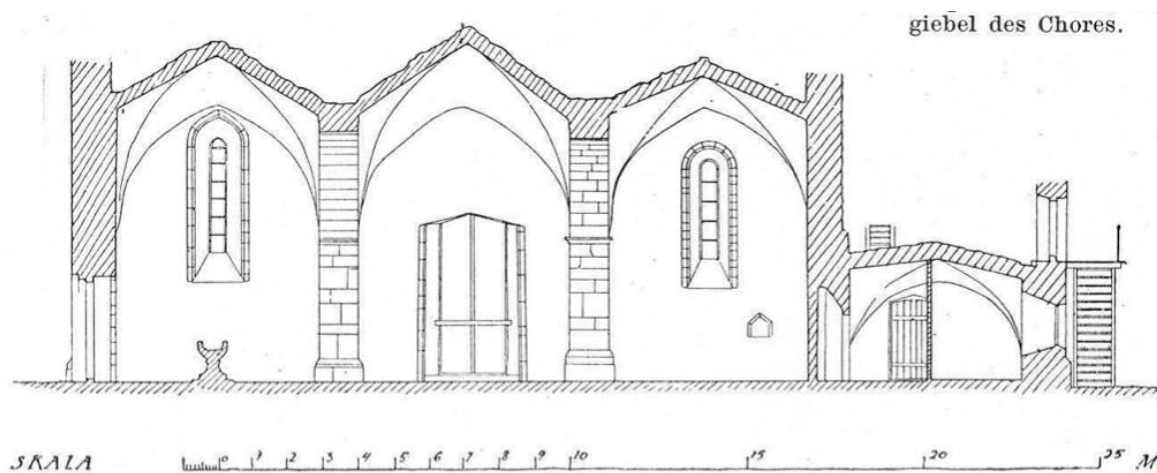
Plan. Uppmätning omkring 1920. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland I:5, volym 35 (1931). Byggnadsperiod A avser sakristian som byggdes i slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet intill en äldre murad kyrka, sannolikt från 1100-talet. – B och C tillkom i två etapper under 1200-talets förra hälft och mitt. Avbrottet framträder idag inte genom synliga murskarvar, men genom stilistiska skillnader mellan kyrkans östra och västra del. Orgelpodiet är markerat, men inte orgeln. Innerväggarna i sakristian borttagna efter 1948, då ett nytt, fristående pannrum byggdes.

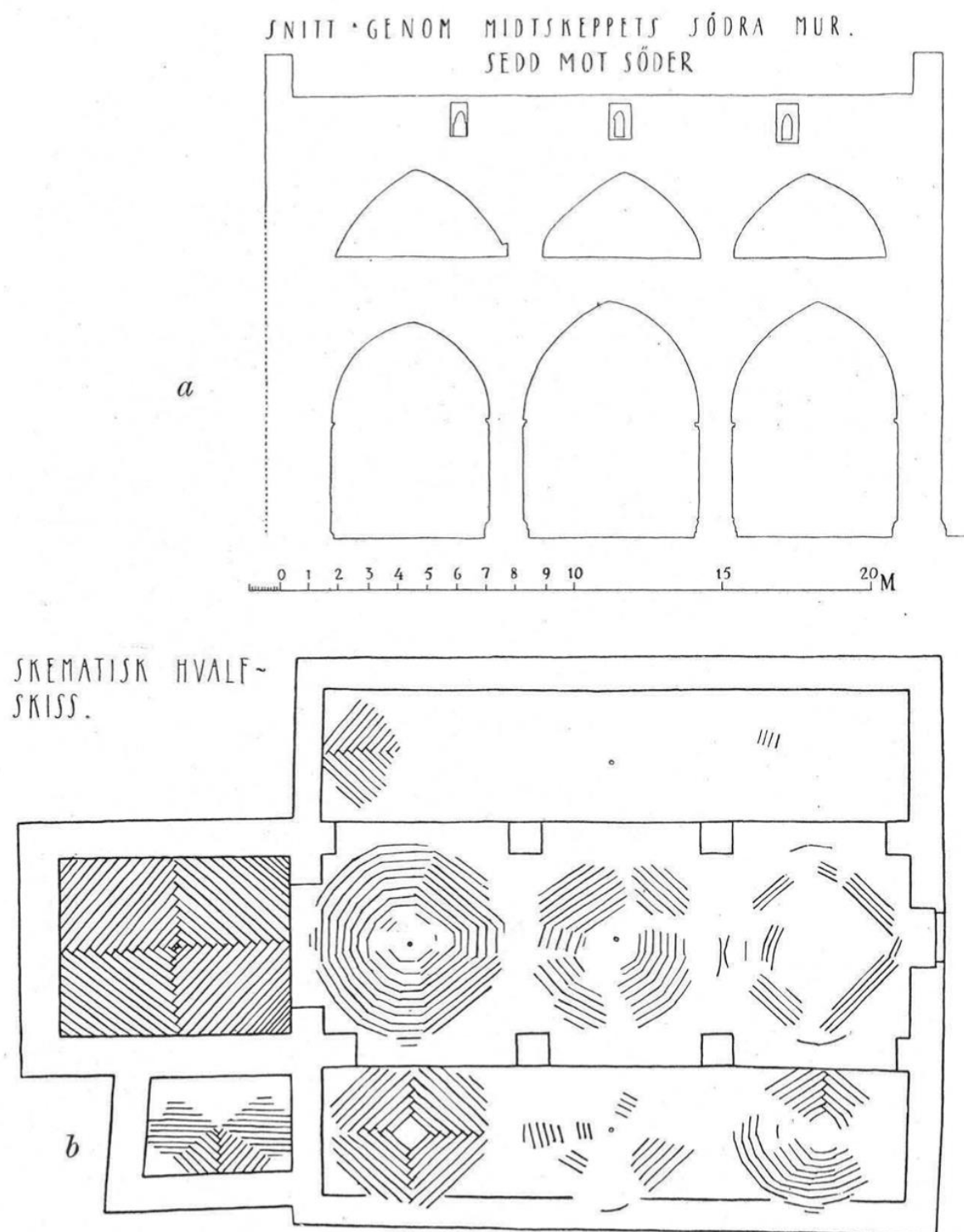
Längdsektion mot söder.
Uppmätning omkring 1920.
Efter Sveriges Kyrkor, Gotland
I:5, volym 35 (1931).

Tvärsektion mot öster. Uppmätning omkring 1920. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland I:5, volym 35 (1931).

Längdsektion genom norra sidoskeppet och sakristian. Uppmätning omkring 1920. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland I:5, volym 35 (1931).

Mittskeppets södra mur och valvplan (koret i öster åt vänster). Uppmätning omkring 1920. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland I:5, volym 35 (1931).

Byggnadshistorik

Kyrkans delar är alla från medeltiden, men en stilistisk skillnad visas mellan de finstämda romanska formerna i koret och i långhusets östra fönster och de gotiska fönstren och portalerna i den västra delen av långhusets sidofasader. Sakristian är kyrkans äldsta del, och har hört till en murad kyrkobyggnad från mitten eller senare delen av 1100-talet. Att döma av påträffade återanvända stenar hade den absid.

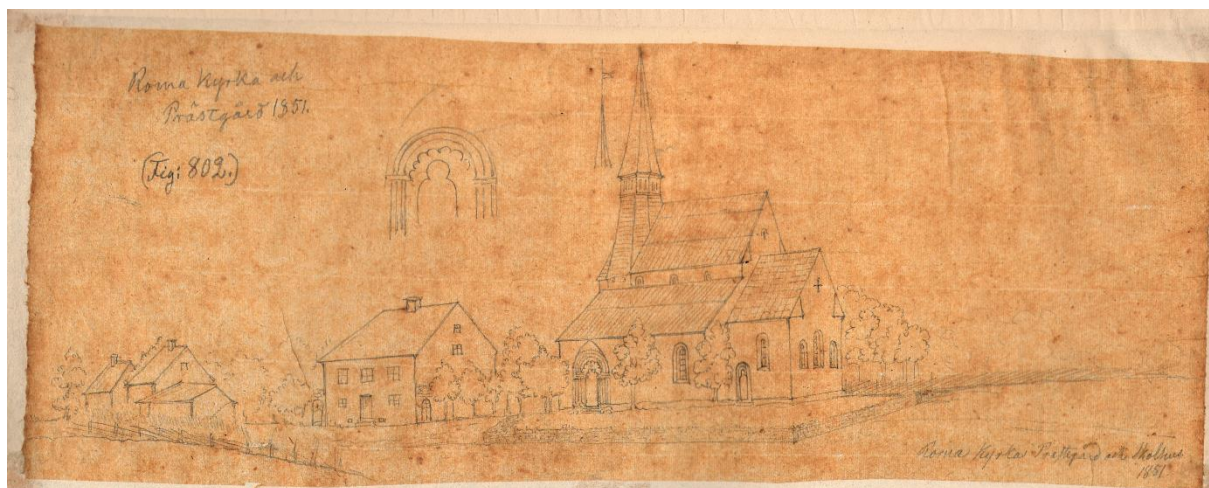
Invid sakristian byggdes den nuvarande kyrkan som förefaller vara planlagd i ett sammanhang, men utförd i två, inte helt åtskilda etapper. Koret och murarna i långhusets östra travé, de östra pelarna samt de östligaste sidoskeppsvalven byggdes först, att döma av fönster- och valvformer strax före 1200-talets mitt. I den andra etappen, troligen genomförd strax efter 1200-talets mitt, följde resten av långhusets sidomurar, pelare och valv, samt alla murarna ovanför mittskeppet. Skillnaden mellan etapperna framgår främst av hur man utformade långhusets sydportal och nya sydfönster i en modernare gotisk stil som skiljer sig från korets romanska och hur arkadbågarna har lite olika höjd.

Ett aldrig fullbordat torn förbereddes i väster. Förutom med att man byggde en tornbåge, igensatt med en provisorisk mur, ordnade man även med en öppning mellan tornet och långhusvinden, vilken kunnat användas som lastport. Bevarade delar till en portal och till vattenkastare visar att tornbygget var under viss förberedelse ännu under 1300-talets förra hälft. När takryttaren formades kunde västgaveln och klerestoriemurarna bilda stödmurar under tre av takryttarens fyra sidor. Rundfönstret på västgaveln och portalen under detta är i sin nuvarande form från 1902 men föregicks enligt äldre avbildningar och beskrivningar av ett mindre rundfönster och en enklare portal på samma ställe, kanske medeltida.

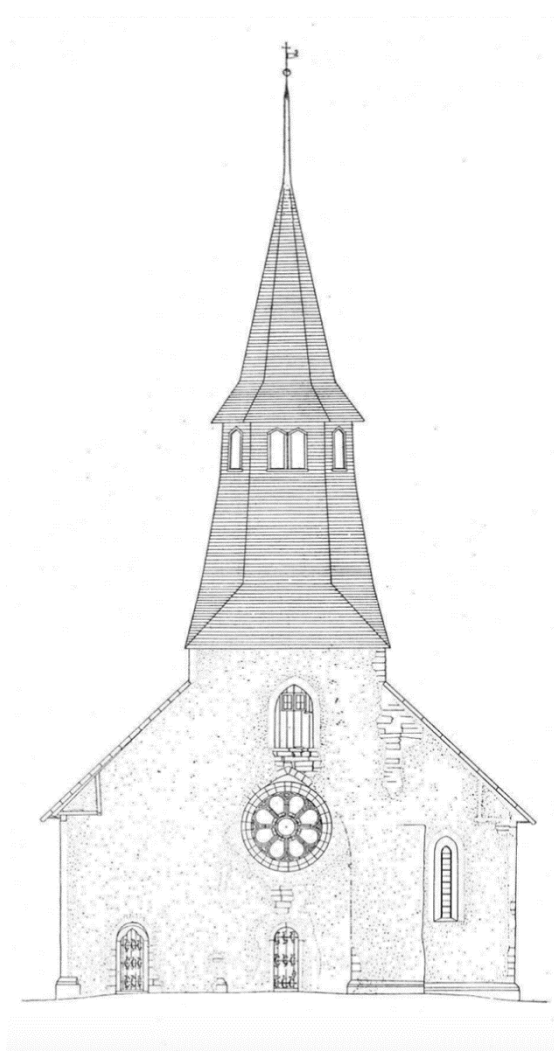
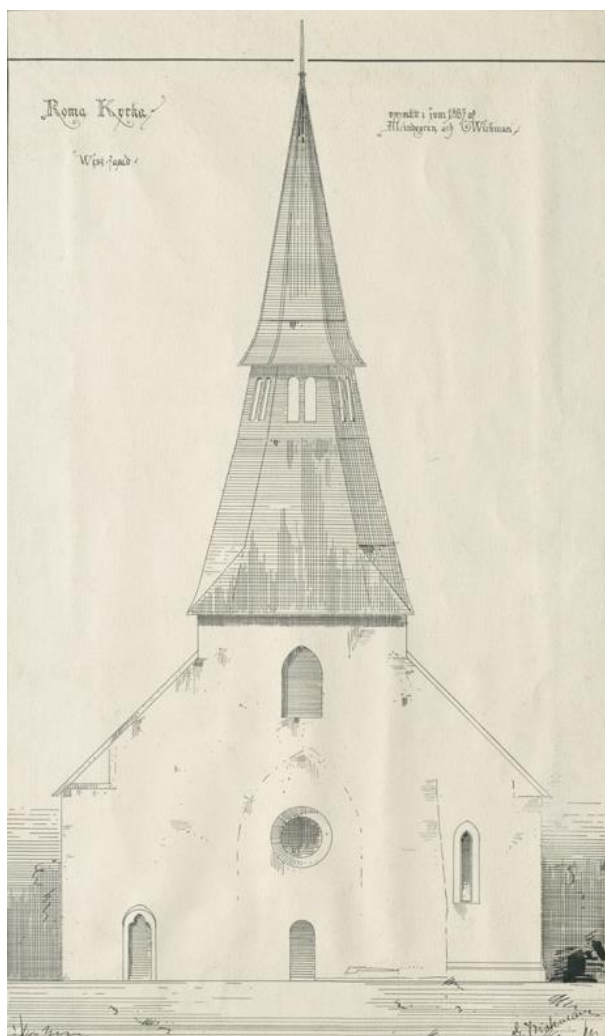
Av senare samlade förändringar återstår predikstolen och den äldre altaruppsatsen, nu i norra sidoskeppet, från insatser av förnyelse under 1700-talet. Från samma tid hörde även en sluten bänkinredning och orgelläktare, vilka avlägsnades 1902. Dagens altaruppsats, bänkinredningen, vindfång och fönstrens färgade glas tillkom 1902 vid den restaurering som ännu präglar kyrkorummet. Till kyrkomiljön hör klockstapeln från 1939, men den tillkom inte för kyrkans specifika behov utan för att rymma de klockor som tagits till Gotland från Gammalsvenskby i Ukraina.

Exteriör från sydväst på 1820-talet. Äldre lackavdrag av pastoratsstämpel som ännu finns bevarad, utförd av G. A. Unnerus efter egen förlageteckning. ATA, Sveriges Kyrkors arkiv, okat. Foto JL 2019. Till vänster stämpeln. Foto Danne Pe Pettersson ca 2000. Visby stift.

Exteriör från sydöst. Långhuset har faltak, koret tegeltak. Teckning från 1851 i Nils Månsson Mandelgrens samling. Folklivsarkivet i Lund, Alvin.

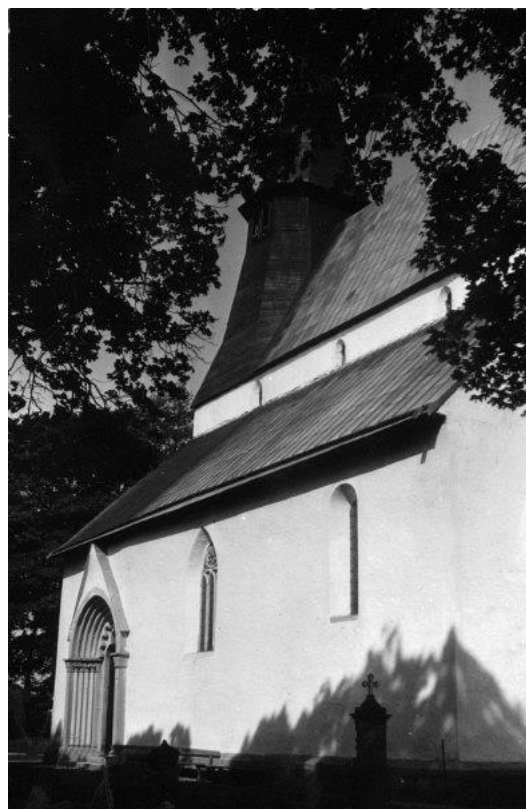
Västfasaden 1883 och omkring 1920. Observera rundfönstrets och mitskeppsportalens äldre utformning till vänster. Uppmätning Agi Lindegren och Gustaf Wickman 1883 resp. efter Sveriges Kyrkor, Gotland I:5, volym 35.

Exteriör från sydost. Långhusets takfall täcks av olika material: mittskeppet av falar, sideskeppen av tegel som koret. Foto Olof Sörling, 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Långhusets sydportal och masverksfönster från söder. Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Till vänster västfasaden med synlig putskomplettering från 1902 kring rundfönstret och portalen nedanför. Till höger sydfasaden från sydöst efter omputsning omkring 1936. Foto Alfred Edle 1928 respektive Sven Söderholm ca 1940. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Den norra av västfasadens två portaler under restaurering 1990 varvid omfattningen frilades från puts. Foto Jan Utas ca 1990. Gotlands Museum.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkan har helt putsade fasader med inslag av huggen sten i omfattningar och hörnkedjor. En spetsbågig formation på västfasaden utgör en bågöppning till det planerade tornet, för vilket en förtagning avtecknar sig som murklack i västgavelns södra del. Långhusets tak är plåttäckt, korets och sakristians tegeltäckt. Kyrkorummet har inte mindre än fem ingångar, även om en av dem är dold bakom orgeln. Korets sydportal är dekorativ men liten och trång, medan långhusets södra och norra portaler är stora med rika omfattningar. Medan koret och långhusets östra del har muröppningar som är tydligt romanska, har kyrkans västra del blott endast en lite yngre gotisk prägel. Den mur som bryter långhusets takfall har tre små spetsbågiga ljusöppningar.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2019.

Långhuset från sydväst och nordväst. Foto Pär Malmros, Visby stift, 2019.

Korportalen, 1200-talets förra hälft. Foto JL 2019.

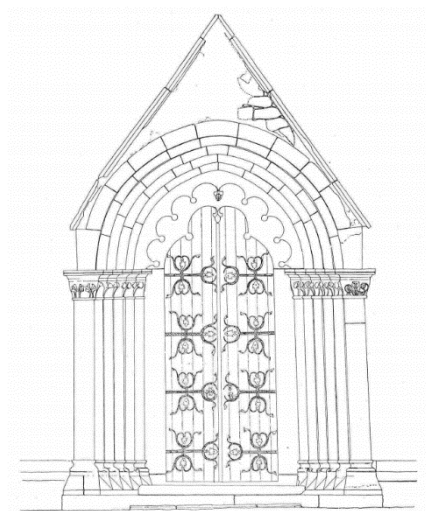
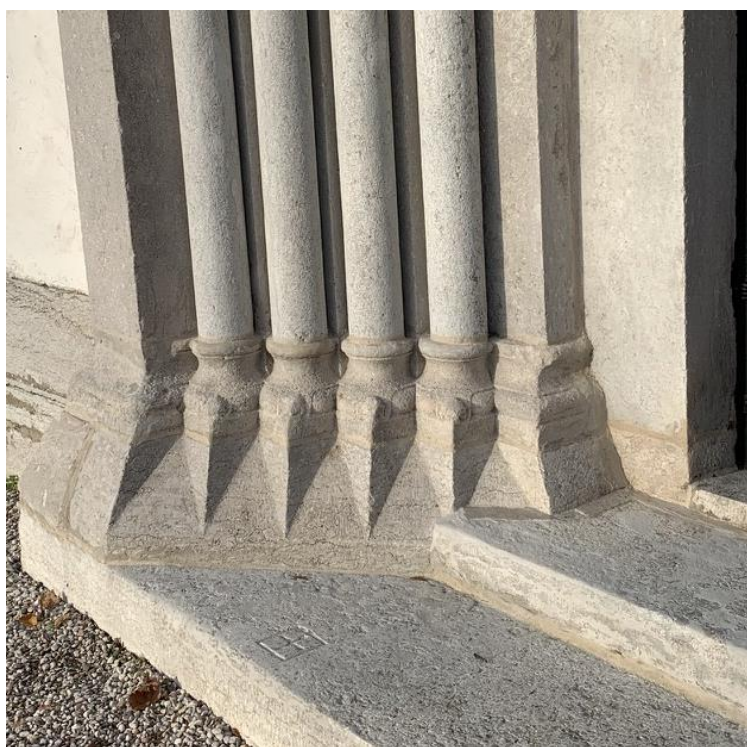
Hörnet mellan korets södra och långhusets östra fasad, från sydöst. Foto JL 2019.

Till vänster sockeln mellan långhuset, korets södra fasad och korportalen. Till höger medeltida fyrpassformat fönster i öster i långhusets södra sidoskepp, återupptaget 1902. Foto JL 1019.

Långhusetets sydportal. Tympanon med kapitalband. Foto JL 2019.

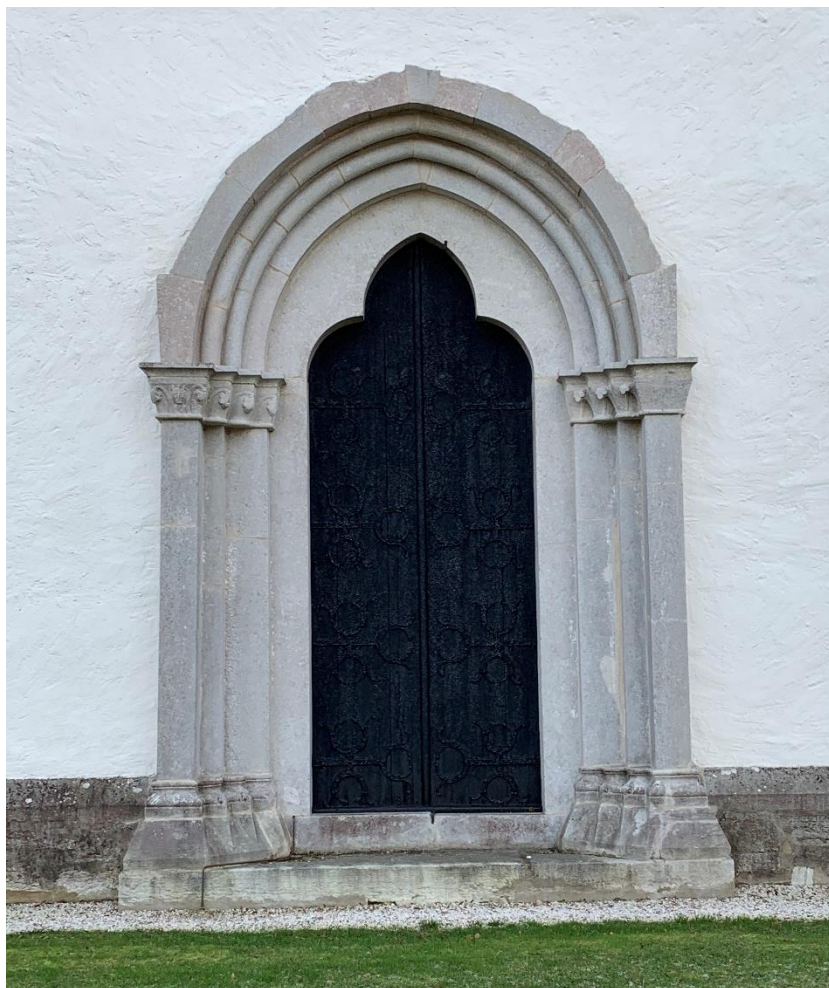
Långhusetets sydportal, detalj visande vänstra basbandet. Foto JL 2019. Till höger uppmätning omkring 1920. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland I:5, volym 35 (1931).

Östra delen av långhusets sydfasad. Fönstrens olika karaktär samt sockelns olika utförande, där partiet till vänster består av större block, visar på skillnaderna mellan de två byggnadsetapperna. Foto JL 2019.

Östra delen av långhusets södra fasad med det östra långhusfönstret. Foto JL 2019.

Nordportalen. Den ojämna avslutningen uppåt visar att den var tänkt att försees med vimperg, ett krönande gavelröste, likt långhusets sydportal. Foto JL 2019.

Nordportalen före dess 1929 beviljade konservering varvid den skulle monteras ned och muras upp igen. Foto Einar Erics 1914. RAÄ, Kulturmiljöbild.

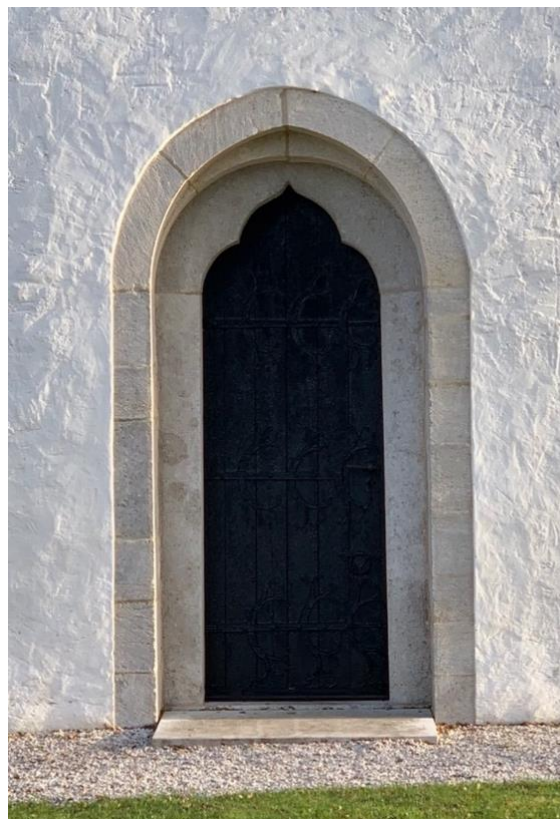
Långhusets norra fasad. Klerestorievåningens gluggar har kvar sina putsade omfattningar. Foto JL 2019.

Norra långhusfasadens östra och västra fönster. Det i öster, till vänster, är något äldre, har rundbågigt krön och är synbarligen förstorat nedåt. Det västra, till höger, är spetsbågigt och har, likt övriga fönster i långhusets västra, något yngre del, växelurning i bågen mellan röd och grå kalksten. Foto JL 2019.

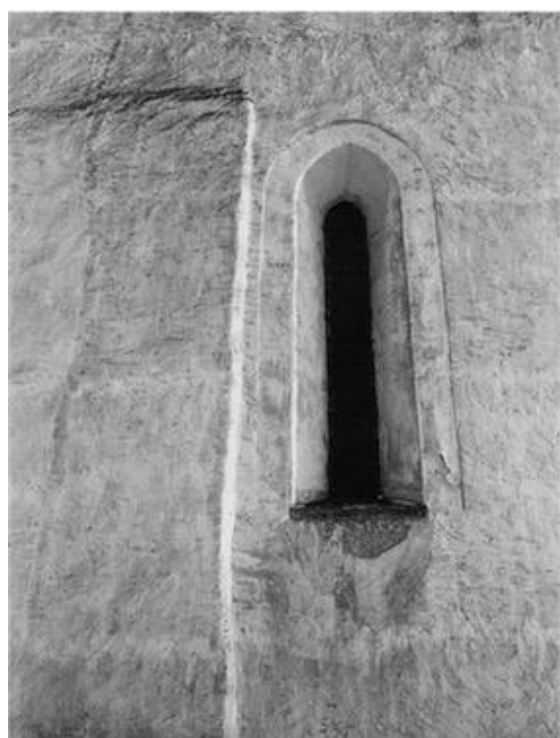
Mittskeppets västportal, sannolikt överflyttad från gamla kyrkan. Omfattningen nyhuggen 1902. Foto JL 2019.

Den norra av kyrkans båda västportaler, möjligen överflyttad från gamla kyrkan och förändrad. Foto JL 2019.

Västra långhusfasadens södra fönster samt förtagning för det planerade tornet. Foto JL 2019. Till höger samma fönster före restaureringen 1990 då omfattningen frilades från puts. Foto Jan Utas, ca 1990. Gotlands Museum.

Korsformad ljusöppning i korets östgavel. Foto JL 2019.

Ingång till tidigare värmekammare i sakristians västra del, tillkommen 1903 efter ritningar av Nils Pettersson. Foto JL 2019.

Hörnet mellan korets norra mur och sakristians östra mur. Fönstrets omfattning från 1902. Foto JL 2019.

Stensculpturn, inmurad i korets östgavel. Foto JL 2019.

Arkitekturdetalj från 1300-talet, sannolikt avsedd för knekt eller valvribba i det planerade tornet. I kyrkan förekommer fastmurade och lösa detaljer både från den rivna kyrkan och från det utförda tornet. Foto JL 2019.

Skulpterade arkitekturdetaljer, troligen från 1300-talet, sannolikt avsedda för det planerade tornet. Ovan ett skulpterat kapitelband med en liggande skäggig man. Foto JL 2019. Till vänster ett kapitel för tre kolonnetter. Foto ES 2019.

Samling av äldre stensulptur, lapidarium, i kyrkans nordvästra hörn. Till höger lapidariets äldre uppställning på kyrkogården. Foto JL 2019 och Carl R. af Ugglas 1907-12. Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Interiör

Kyrkorummet har ett ovanligt proportionsförhållande mellan det stora långhuset och det lilla koret som i det närmaste framstår som en östlig travé i mittskeppet. Rummet kännetecknas av sin treskeppighet, med valven burna av kraftiga fyrkantiga istället för runda kolonner. Interiörens nuvarande karaktär är till stora delar resultat av 1902 års restaurering som samlat många av de viktigare delarna av kyrkans inredning.

Sakristian är liten och välvd med kryssvalv med djupt skurna grater. En enkel dörröppning med huggen och sannolikt medeltida omfattning leder från koret till sakristian. En dörr med nisch i västra muren härrör från en tidigare uppgång till predikstolen. Den igensattes omkring 1905 då sakristians västra del avskärmades till värmekammare med nyupptagen dörr på norra sidan efter förslag av byggmästare Nils Pettersson. I sakristians östra fasad leder en trätrappa upp till sakristians övervåning, vars oinredda karaktär inte talar för en genomarbetad utformning av vinden som förråd. Trappa i trä för upp till korvinden genom en försänkning i murkrönet. Långhusvinden är rymlig. Den delas in i tre skepp genom högmurarna och bågöppningar med låga spetsbågar och får ljus genom öppningarna i skiljemurarnas övre del. I murarna ingår vissa inslag av återanvänt material av en stenkyrka. Takstolen över mittskeppet ligger uppe på högmurarna och lämnar därför ett fritt vindsutrymme över mittskeppsvalven. Eventuella spår av bjälkhål talar för att ett golv kan ha legat strax under dageröppningarna i klerestoriet. Takryttaren vilar som en överbyggnad i trä, ställd på långhusets västra gavel och södra och norra högmurar. Ett undre bjälklag mellan nischer i högmurarna kan möjligen vara en rest av en tidigare takryttares underkonstruktion.

Interiör mot öster. Foto JL 2019.

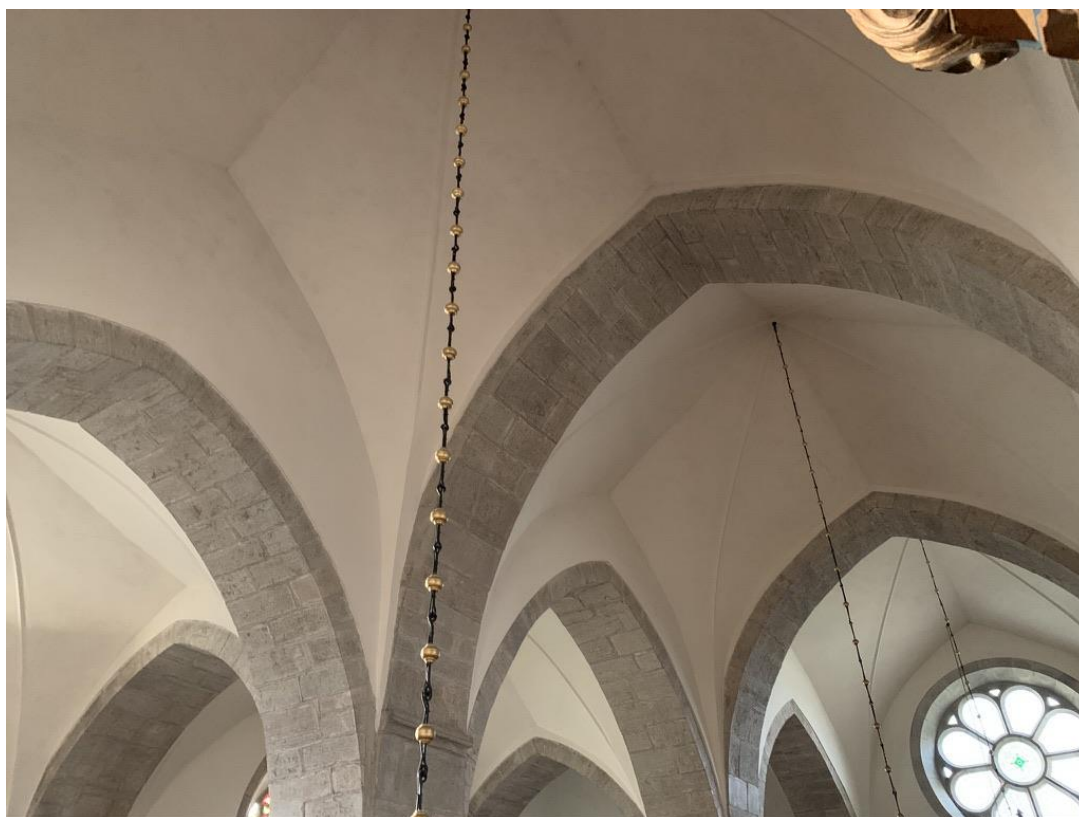
Interiör mot väster. Foto JL 2019.

Interiör från norra sidoskeppet mot sydöst. Foto JL 2019.

Interiör från predikstolen mot sydväst. Foto JL 2019.

Valven i långhuset, sedda snett underifrån mot sydväst. Observera att den östligaste bågen längst till vänster ligger något lägre i förhållande till valvet än de båda andra. Det och andra detaljer talar för att långhuset byggdes i två etapper. Foto JL 2019.

Interiör av långhuset mot söder med masverksfönstret i fonden. Fyrkantiga pelare är ovanliga i öns kyrkor, men förekommer i flera av kyrkorna i Visby samt i Roma klosterkyrka. Foto JL 2019.

Interiör av koret mot öster. Foto JL 2019.

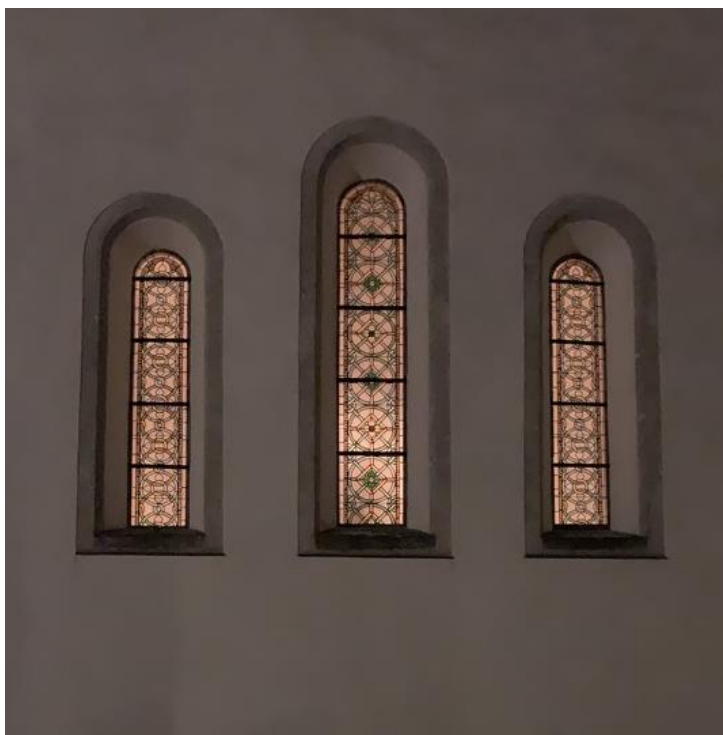
Dopkapell i långhusets nordvästra del, anordnat 1902. Foto JL 2019.

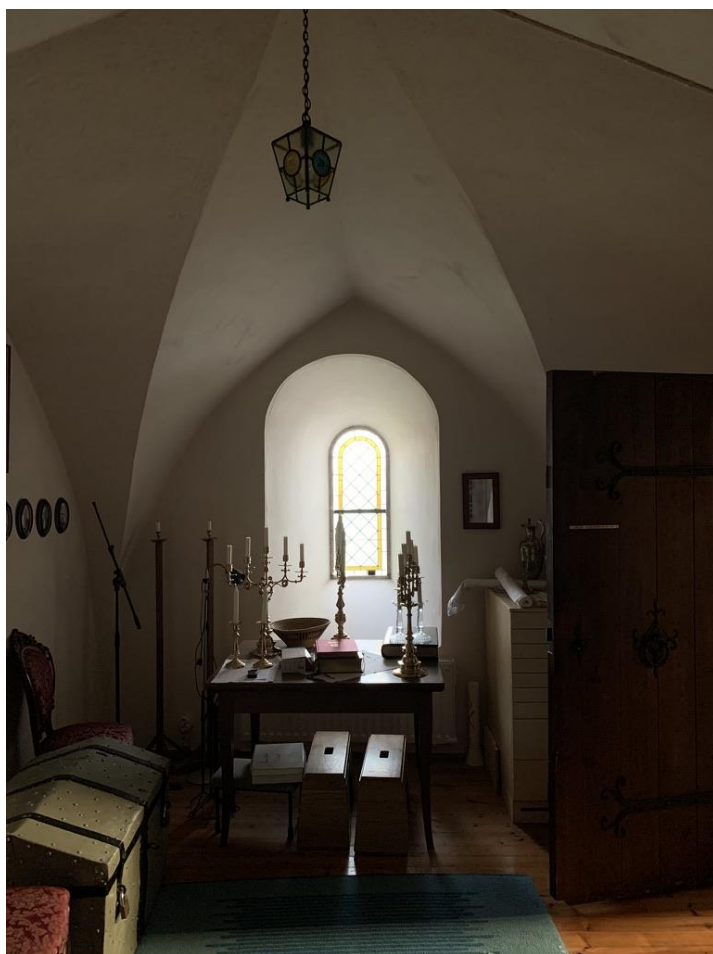
Innersmygen till midskeppets västportal, dold bakom orgeln. Foto JL 2019.

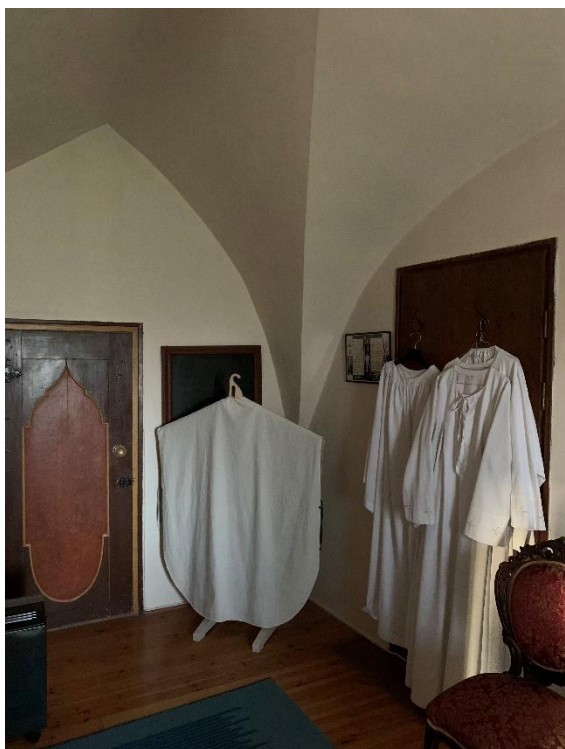
Korportalens innersmyg. Foto JL 2019.

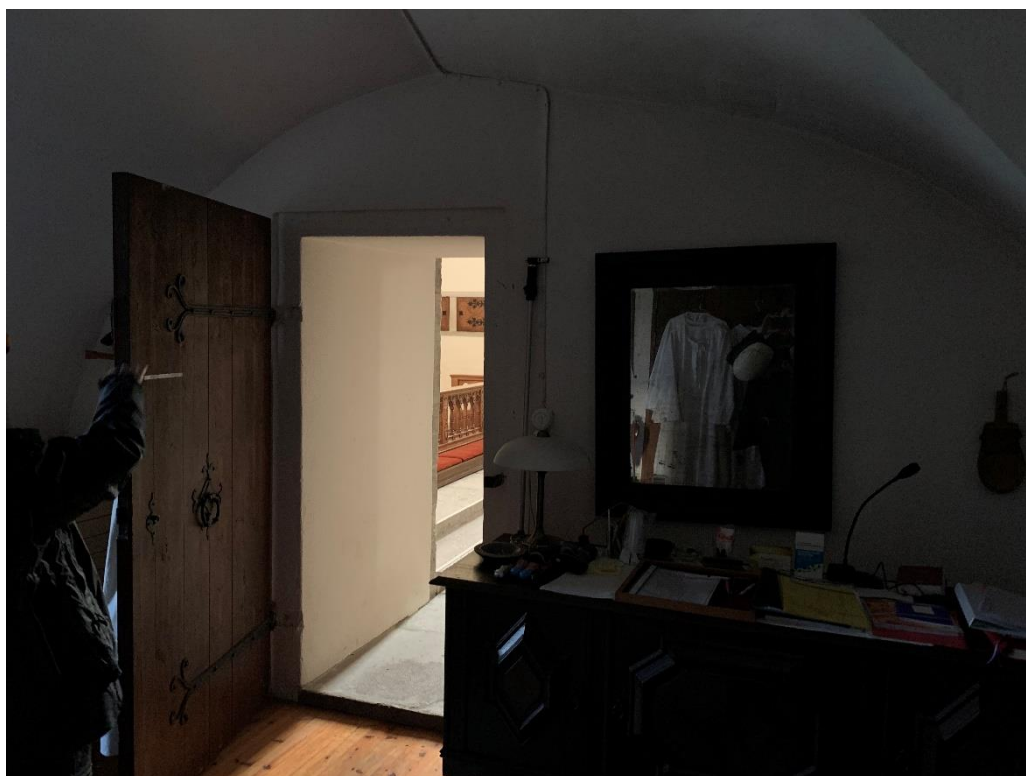
Östfönstrens
glasmålningar sedda
utifrån under kvällstid när
kyrkan är upplyst. Foto JL
2019.

Interiör av sakristian mot öster.
Sakristian är kyrkans äldsta del,
tillkommen sannolikt under 1100-
talets slut eller 1200-talets början och
därmed en av de tidigast kända på
Gotland. Valvet slaget senare under
medeltiden. Fönstret förstörades till
nuvarande form 1902. Foto JL 2019.

Interiör av sakristian mot nordväst. Spegeldörren från 1700-talet i fonden ledde fram till ca 1906 till predikstolens trappa. Till höger det tidigare trapploppet sett mot sydväst. Foto JL 2019.

Interiör av sakristian mot söder. Foto JL 2019.

Sakristians vind mot sydöst. Muren i fonden hör till koret och dess nedre del mot sakristian torde utgöra det äldre korets nordmur. Foto JL 2019.

Sakristians vind sedd uppåt mot sydöst. Korets mur till höger med sakristietakets anslutning till korets takfot. I muren längst uppe till höger skymtar under putsen en återanvänd sten från äldsta kyrkan med fragment av kalkmålning i form av ett grönt fält. Foto JL 2019.

Sakristians vind mot väster med trappa till kyrkvinden. Foto JL 2019.

Vinden över koret mot öster. Foto JL 2019.

Båge i triumfbågsmuren mellan kor och långhus. Här och i de samtida och likadant utförda bågarna mellan långhusets sidoskepp är avtrycken tydliga från de bräder som använts i ställningen för bågen när den slogs. Flera av dem har skårar av det slag som är vanliga på faltak. Sannolikt är bräderna hämtade från taket på den gamla kyrkan som revs. Foto JL 2019.

Vinden över långhusets mittskepp, sedd mot väster. Foto JL 2019.

Vinden över långhusets mittskepp, sedd något uppifrån mot öster. Foto JL 2019.

Vinden över mittskeppet, sedd mot öster. Foto JL 2019.

Vinden över norra sidoskeppet sedd mot väster. Foto JL 2019.

Vinden över södra sidoskeppet sedd mot öster. Foto JL 2019.

Lastport i västgaveln, avsedd som passage mellan långhuset och det planerade västtornet. Foto JL 2019

Mittskeppets vind innanför västgaveln. Ett bjälklag under takryttaren kan ha med en tidigare takryttares konstruktion att göra. Foto JL 2019.

Det stjärnformade bottenbjälklaget under takryttaren. Foto JL 2019.

Takryttarens konstruktion från klockrummet och uppåt. Foto JL 2019.

Inredning och inventarier

Kyrkans högaltare från medeltiden har skiva av kalksten och en i kalksten huggen piscina i söder. Den medeltidsinspirerade altartavla ritades och målades av Carl Wilhelm Pettersson 1902; snickeriet utfördes av J. Larsson i Hogrän. Den äldre altaruppsatsen från 1656 av Johan Bartsch, renoverad av Johan Hernell 1736, hänger nu på norra sidoskeppets östmur. Bland nischerna märks ett medeltida sakramentsskåp från tidigt 1200-tal med ornerade dörrar i trä och med ett galler. En större rakspetsig nisch finns bakom predikstolstrappan. Nischer i långhusets främre hörn har sannolikt fungerat för tidigare sidoaltaren. Predikstolen från 1737 skänktes av landshövding Johan Diderik Grönhagen; trappan från 1906 ritades av Gustaf Pettersson 1903. Altarringen, vindfånget och den öppna bänkinredningen tillkom 1902 och tillverkades i Hemse efter ritning av Gustaf Pettersson 1899.

Dopfunten, från 1200-talets mitt med cuppa av röd kalksten utgör jämte sakramentsskåpet ett av få medeltida föremål i kyrkan. Triumfkrucifix från 1700-talet, anskaffades 1760 och bekostades av kyrkoherde Jacob Bolin när församlingen inte ville betala för det. Det ställdes snart undan, hängdes 1939 på korets norra mur och 2010 i triumfbågen. Orgeln av Åkerman & Lund, ritades 1873, byggd efter samma ritning som orgeln i Dalhem, var före 1902 placerad på en läktare. Inne i kyrkan förvaras delar sannolikt avsedd att bli skulpterade och figurativa inslag i det torn som planerades på 1300-talet. Klockan gjöts om 1914 vilket bekostades av ingenjör Hultman i Busarva, Roma. En gravhäll i koret är lagd över Johannes Bugge, imaginator (bildhuggare?), död 1387 och möjligen mästare till en del av den gotländska kyrkokonsten från 1300-talet. Ytterligare en, flyttad från S:t Mikael's kyrkoruin i Visby med en inskrift över slaktaren Eyko, död 1343, återanvändes för den på sin tid kände prostén Jacob Bolin, död 1786, och försågs med ny inskrift. En Mariaskulptur utfördes av June Norrby, Björke, 1995.

Piscina på altarets södra sida. Foto JL 2019.

Det medeltida altaret med altartavla ritad och målad av Carl Wilhelm Pettersson 1902, snickeriet utfört av J. Larsson i Hogrån. Foto JL 2019. Altarbrunet tillverkat av Libraria 1960 och krucifix av konstnären Johan Pousette 1989. Foto JL 2019.

Interiör mot nordöst med äldre altarpopsats, predikstol, sakramentsskåp, triumfkrucifix och bänkinredning. Foto JL 2019.

Altarpupp från 1656, målad av Johan Bartsch, sedan 1902 i norra sidoskeppet. Foto JL 2019.

Skiss till ej utförd altarpupp med jugendkaraktär, början av 1900-talet, inramad i sakristian. Foto JL 2019.

Medeltida sakramentsskåp i korets norra mur. Foto JL 2019.

Det medeltida sakramentsskåpet i koret, detalj. Foto JL 2019.

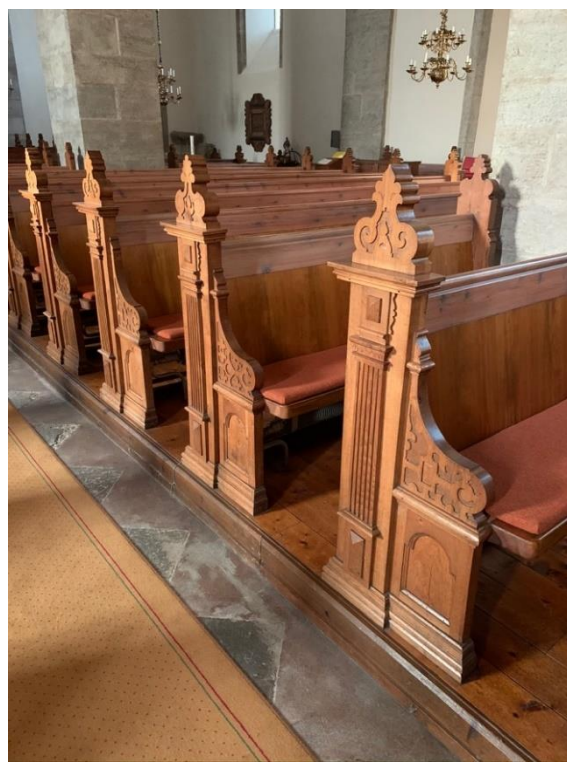
Predikstol, skänkt 1737 av landshövding Johan Diderik Grönhagen. Predikstolen är senare förändrad, senast 1906. Krucifix från 1760 hänger i triumfbågen sedan 2010. Foto JL 2019.

Predikstol, skänkt 1737. Trappan från 1906 ritad av Gustaf Pettersson. Till höger detalj. Foto JL 2019.

Predikstolens målade insida. Foto JL 2019.

Öppen bänkinredning från 1902, ritad av Gustaf Pettersson, tillverkad i Hemse. Foto IL 2019.

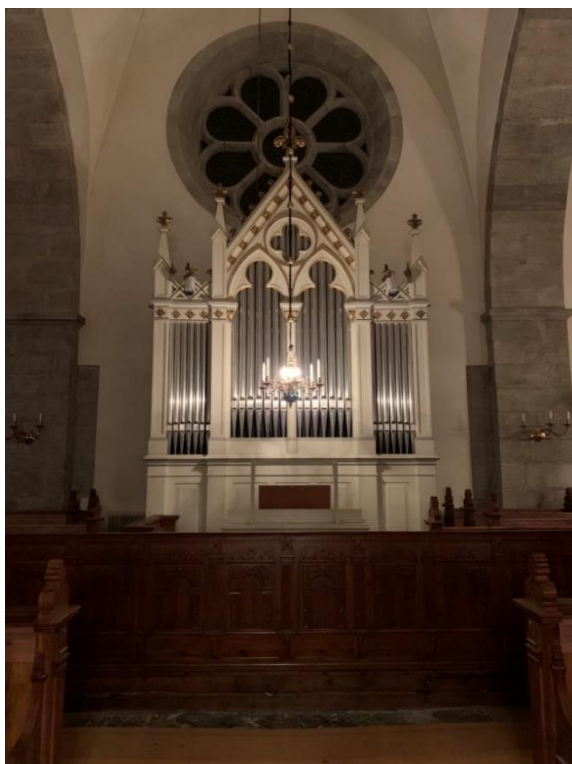
Dopfunten i röd kalksten, 1200-talets mitt. Foto JL 2019.

Fot till tidigare dopfunt, ornerad med rankor och i hörnen lejon, från omkring 1150. Foto JL 2019.

Epitafium från 1600-talets slut på långhusets norra mur. Hittat skadat i delar på vinden 1965 och restaurerat. Foto JL 2019.

Orgel, byggd efter ritning från 1873, nedflyttad från läktare 1902. Foto JL 2019.

Vindfång och barriär för orgelpodiet från 1902, ritade av Gustaf Pettersson. Foto JL 2019.

Mariaskulptur av June Norrby, Björke, 1995. Foto JL 2019.

Klockan i takryttaren, gjuten av K. G. Bergholtz i Stockholm 1914 på bekostnad av ingenjör C. F. Hultman. Busarve i Roma. Foto JL 2019.

Restaureringar

En minnestavla (SvK, Go I:5, s. 583f) återger en inskrift som omtalade att Jens Høeg under sina sex år som länsherre (landshövding) år 1631 låtit renovera den förfallna kyrkans yttre och inre, både till torn, tak och pelare samt gjort nya bänkar. År 1656 anskaffades ny altartavla och en ej bevarad predikstol. På 1730-talet förnyades bänkinredningen, skaffades ny predikstol och skedde ommålningsarbeten. Den nyssnämnda inskriften bortskrapades när kyrkorummet vitlimmades 1851, vilket rimligen kan ha gällt även andra muralmålningar.

År 1902 skedde en genomgripande samlad inre restaurering efter förslag från 1899 av arkitekt Gustaf Pettersson varvid interiören ommålades, cementgolv lades, rundfönstret förstorades, nytt dekorerat fönsterglas sattes in, läktaren revs, vindfång tillkom, bänkinredningen byttes ut och ny inredning tillkom i koret och dopplats ordnades i nordvästra hörnet. Utöver altarpopsatsen, som Carl Wilhelm Pettersson ritade, valdes inte gotiken som stilförebild utan den renässansstil som förefaller ha präglat korbänk på korets norra sida och övriga då bevarade delar av 1631 års bänkinredning. Ett annat förslag till altarpopsats finns i sakristian. När restaureringens arkitekt ritade ny trappa till predikstolen anpassades den till predikstolens stil. Under 1900-talets första år tillkom skorsten och lades plåt på långhustaket. I slutet av

1930-talet gjordes en yttre restaurering med omfattande lagning av putsen. En inre restaurering med rengöring av murar, valv och inredning gjordes av Erik Olsson Sanda 1965 varvid ett epitafium sammanfogades av då påträffade delar på sakristiavinden.

År 1990 skedde en yttre restaurering efter förslag av arkitekt Jan Utas med lagning av yttertak, takryttare, inspektionsbryggor på vinden och yttre putsarbeten, varvid fönstrens och portalernas huggna omfattningar frilades från puts. En inre restaurering av kyrkorummet ägde rum år 2010. Vid en yttre restaurering 2018 lades ny panel på takryttaren.

Interiör mot väster före 1902 års restaurering. Det synbarligen välbehövliga ljuset från det ännu ej förstörade västfönstret avskärmas av orgeln. Läktarunderbyggnaden omfattar ett rymligt och glasat vindfång innanför mittskeppets västportal. Landshövdingefamiljens främsta bänkrads gallerverk mot koret av ett slag som är ovanligt på Gotland men vanligt i Mälardalen och framförallt Norrland för att både markera förnäma bänkrum och utgöra en rest av korskranket. Korbänken till höger är en rest av 1631 års inredning. Foto Carl Curman, troligen omkring 1890.

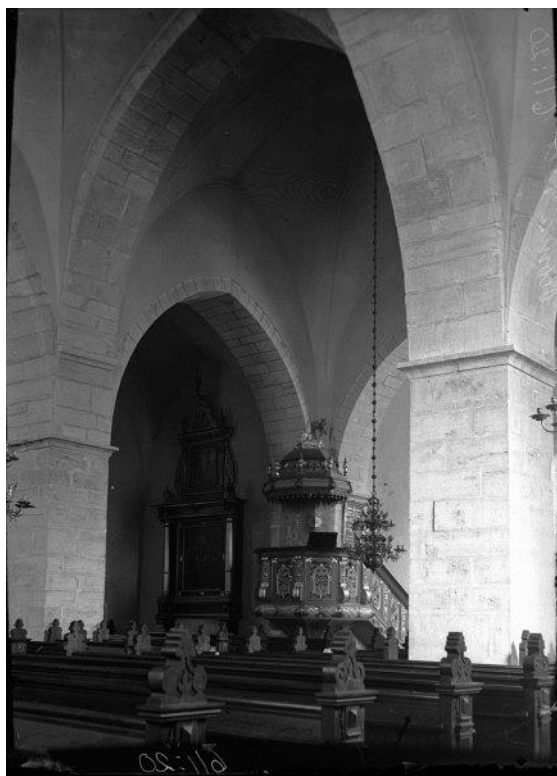
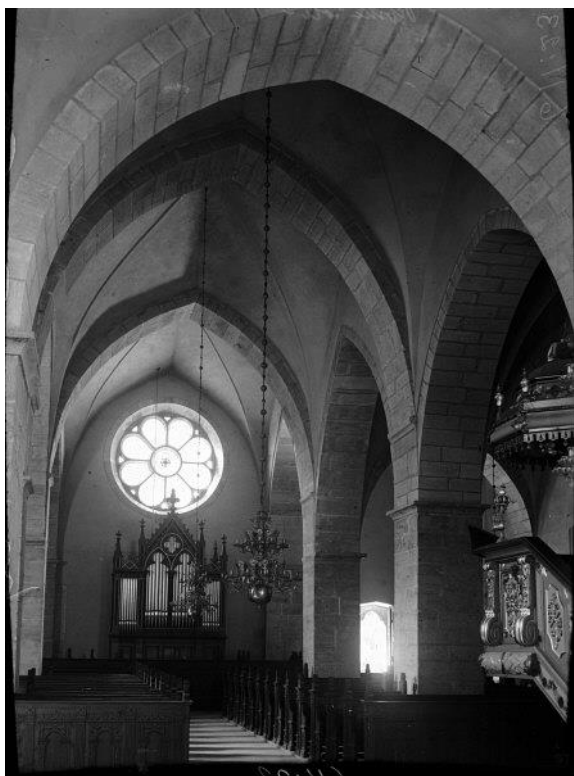
Interiör mot öster före 1902 års restaurering med sluten bänkinredning, byggd 1732 med bevarade delar från 1631. Endast nedre delen används av 1656 års altartavla. Predikstolen nås via uppgång från sakristian. Roma och annexkyrkan Björke var några av de mycket få med den lösningen på Gotland. Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Detalj av föregående bild för att visa predikstolens utformning och uppgången från sakristian.

Koret mot öster före 1902. Foto S. Nilsson, Antikvarisk-topografiska arkivet, ATA, 1880–90-tal.

Interiör mot väster och nordöst efter restaureringen 1902. Foto Einar Erics 1914. RAÄ, Kulturmiljöbild.

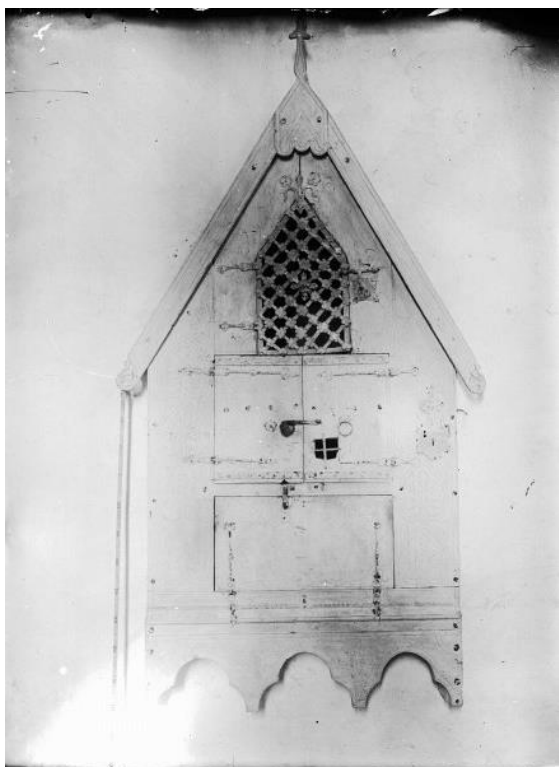
Interiör mot öster 1924. Foto Efraim Lundmark 1924. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot väster. Foto Per Olof Westlund 1939. RAÄ, Kulturmiljöbild.

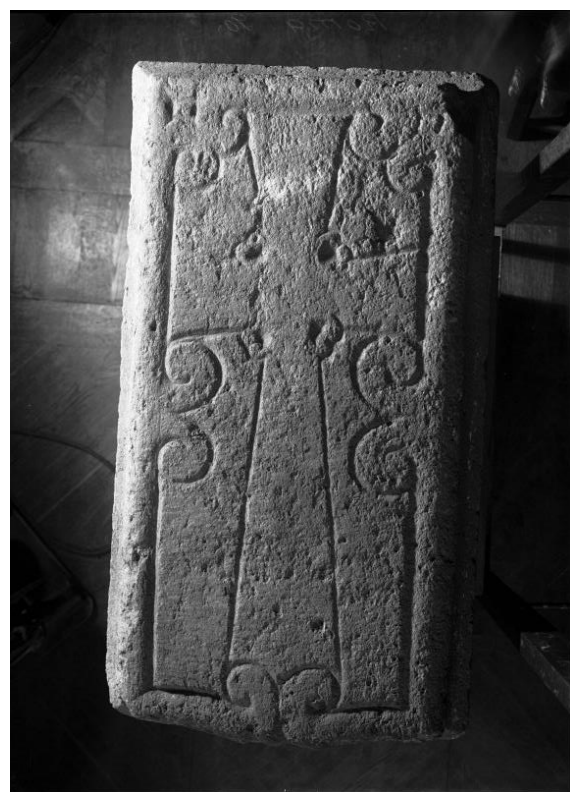
Interiör mot öster. Foto Per Olof Westlund 1939. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Sakramentskåpet före och efter restaureringen 1902. Foto Olof Sörling 1891 resp. Einar Erici 1914. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Medeltida klocka före omgjutning 1914. Foto RAÄ, Kulturmiljöbild.

Gravhäll med runinskrift längs sidorna. Nu i Statens historiska museum. Foto Hulda Andersson 1934. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Kyrkan

I kyrkan finns två inmurade bildstensfragment. Det ena som är klassad Övrig kulturhistorisk lämning ligger i korgolvet NV altaret, under nattvardsbänken¹. Den andra som ligger i långhuset norra sida, som dopfuntssockel saknar antikvarisk klassning och finns inte i Fornreg.

Fornlämningar

I Fornreg finns en uppgift om att man vid renovering av den norra kyrkogårdsmuren 1955 påträffade och tog bort människoben från ickekristen tid. Uppgiften kommer från kyrkoherde Åke Tiberg. Eftersom dessa gravar är borttagna har de i Fornreg klassats; Ingen antikvarisk bedömning². Uppgiften är intressant då det kan vara en indikation på att det finns gravar äldre än kyrkan norr om densamma.

Arkeologiska undersökningar

2002 gjordes en antikvarisk kontroll i samband med dräneringsarbeten söder om kyrkan. Ett 10m långt schakt grävdes från långhusets sydvästra hörn mot söder och ett 11m långt schakt från långhusets sydöstra hörn rak österut. Schaktbredd anges till 0,35m och djupet 0,35-0,55m. Inget av antikvariskt intresse påträffades.

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna

¹ L1976:9508 (Roma 77:1)

² L1976:8971 (Roma 20:1) Flatmarksgrav

kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karakteristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika

byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpopsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklostets och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för slkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Kyrkan avspeglar speciella förutsättningar för ett kyrkobygge på den gotländska landsbygden genom sin ovanliga storlek och uppbyggnad. Samband finns i korets utformning till Dalhem, Endre och andra kyrkor på landsbygden samt till kyrkorna i Visby. Långhusets ovanliga fyrkantiga pelare har motsvarigheter i Visby. Mer näraliggande motsvarighet är dock klosterkyrkan i Roma, där möjligen proportionsförhållandet med ett kor som är av samma bredd som långhusets mittskepp också kan vara hämtat. Det är dock inte klart om det avspeglade ett kyrkligt eller ett rent formmässigt samband.

Den stora predikstolen, vilken har en ovanlig utformning för Gotland, avspeglar det stora värde prästens textutläggning gavs under århundradena från 1600-talet och framåt samt hur enskilda personer kunde agera donatorer och på så sätt få sitt namn och minne kopplat till kyrkorummet.

Restaurering vid sekelskiftet 1900 och modernisering av kyrkorummet med öppen bänkinredning kan kopplas till tätorternas tillväxt i samband med 1800-talets förändringar på landsbygden, stationssamhällets betydelse och sockerfabriken. Dopfunten innanför portalen i nordvästra hörnet talar om en vilja i tiden att ordna genomtänkta doprum, dessutom i anslutning till den

medeltida tanken med dopfunten som en påminnelse om dopet att passera på väg in i kyrkan. Vindfånget visar på bekvämlighet, inomhusklimatet. Kyrkans centrala läge i ett av öns större samhällen möjliggör ett tätare användande för gudstjänster och annan kyrklig verksamhet. Att den nya inredningen inte präglas av gotiken utan av senrenässansen som stilmotiv, samt att 1700-talets predikstol synbarligen avsågs att bevaras talar för ett mer nyanserat synsätt på restaurering av äldre rum att inte bara en stilkaraktär, den äldsta och mest dominerande, skall prägla rummet. Genom den väl genomarbetade altarpopsatsen, ritad av annan hand, anknöts dock till medeltida motiv. Det kan nämnas att de gestaltande krafterna bakom kyrkans förändring i början av 1900-talet, arkitekten Gustaf Pettersson, konservatorn Carl Wilhelm Pettersson och byggmästaren Nils Pettersson, alla dessutom var bördiga från Gotland.

Fast inredning och inventarier

Kyrkobyggnaden är välbevarade sedan medeltiden, såväl vad gäller murar, som pelare, bågar, valv, portaler och fönsteröppningar. Endast rundfönstret, den mellersta västportalen och nordöstra långhusfönstret har förändrats i sen tid. Kyrkorummet har en ovanlig ställning bland de gotländska kyrkorna genom sin bredd och sina fyrkantiga pelare av ett slag som förekom i Roma klostrets kyrka och i några av kyrkorna i Visby. Enastående bland landskyrkorna är vinden med sina högmurar mellan tre skepp.

Det rikt dekorerade väggsåpet i korets norra mur utgör kyrkans bäst bevarade medeltida inredningsföremål. Av kulturhistoriskt värde är predikstolen i senbarock, skänkt 1737 av landshövding Johan Didrik Grönhagen och vars form visar på det inflytande från fastlandet som delvis präglar kyrkan. Om än senare omändrad utgör den en av få 1700-talspredikstolar på Gotland. Altartavlorna från 1656 och 1902 utgör själva viktiga konstverk i kyrkan och visar på två olika synsätt på efterreformatoriska altartavlor, både till bildprogram och storlek, vilket ytterligare berikas genom den inramade skissen från cirka 1900 i sakristian till utförd altartavla.

Bänkinredningen med renässansinspirerade detaljer visar hur det sena 1800-talets stilmässiga renodling, med nygotik som huvudsaklig stil för kyrkor, övergick i en mer antikvarisk hållning genom att dels anknyta till kyrkorummets sammansättning av olika stilar, dels anknyta till det stildrag som brukar utmärka äldre bänkinredningar. Samme arkitekt, Gustaf Pettersson, anknöt på samma stilpluralistiska sätt till gotik i altaranordningen – och alltså inte till altarväggens romanska fönster – och till senbarock i predikstolstrappan.

I kyrkan förvaras lösa delar av stensulptur, som troligen aldrig använd byggnadsskulptur och delar av en tidigmedeltida dopfont av ovanlig typ eller av en kolonnbas från en äldre kyrka, vilka ger en bild av äldre respektive aldrig utförda skeden i kyrkans byggnadshistoria. Triumfkrucifixet med ring, anskaffat så sent som 1760, utgör ett visserligen centralt kyrkligt motiv, men för sin tid ovanligt föremål. Snart därefter undanställt och först omkring år 2000 åter sammanställt i alla dess delar och upphängt i triumfbågen, förmedlar det en intressant berättelse om ett föremåls öden, liksom ett 1965 hopfogat epitafium från 1600-talets slut. Bland lösa inventarier kan nämnas en bevarad kyrkstöt.

Kyrkogården

Kyrkans närhet till prästgården och prästgårdsparken, och skolan söder om landsvägen ger en sammanhållen miljö.

Roma kyrkogård tillhör Gotlands största kyrkogårdar och har utvidgats vid åtminstone tre tillfällen. Utvidgningarna reflekterar socknens expansion och befolkningsökning.

Kyrkogårdens tidigare gräns mot söder, där utvidgningen skedde före 1882, markeras idag av två äldre skogslönnar och en lind, vilka är en rest av en tidigare trädrad, planterad ungefär vid den äldre kyrkogårdens södra gräns. Även vid den västra och östra gränsen finns växer äldre träd som ingick i en trädkrans. Utvidgningen åt öster som skedde under 1916-17 markeras av en gång samt en trädrad med äldre lind som planterades i samband med utvidgningen.

Den yngre kyrkogården i öster har en utformning i en tidstypisk klassicistisk stil och är symmetriskt anlagd i fyra större kvarter kring en rundel. Formgivningen är mer vanlig för stadskyrkogårdar och ovanlig för gotländska kyrkogårdar på landsbygden. I Roma reflekterar kyrkogården kontakterna utåt och belägenheten i ett litet samhälle.

Gångarna i den äldre kyrkogården är belagda med grus och har en bevarad utsträckning åtminstone sedan 1920-talet.

Trädkransen av ask, skogslönn och lind som omger den äldre kyrkogården, och lind kring den yngre kyrkogården ger kyrkogården en sammanhållen helhetsmiljö och en rumslighet i denna till ytan stora kyrkogård. De kvarvarande solitära träden ger kyrkogården en lummighet och rofylld känsla i denna i övrigt öppna miljö.

På kyrkogården finns flera gravvårdar högt kulturvärde både genom sin utformning och lokal- och personhistoria. 17 av gravvårdarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla och 5 som personhistoriskt värdefulla i kyrkogårdsinventeringen 1996. I den uppföljande inventeringen 2016 angavs 34 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Roma kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Roma kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC:	REF.
1086	Kyrkan byggdes enligt Strelow.	
o. 1150	Dopfuntsfot på kyrkogården.	SvK
s.1100-tal	En romansk stenkyrka med absidkor och sakristia byggdes, varav vid sidan av enstaka stenar med puts- och målningsrester inmurade i den nuvarande kyrkans murverk ovan valven, samt omfattningarna till två av portalerna (återanvända i de V portalerna) endast sakristian inklusive absidkorets N vägg och en djurfigur, inmurad i korets Ö gavelröste, är bevarade (SvK daterar absidkoret till "1100-talets mitt" och sakristian till "omkr. 1175").	GK SvK
1200-tal	Det nuvarande koret och långhuset byggdes i en eller två etapper, de två västligaste travéerna i kan ha tillkommit något senare än resten av långhuset. (SvK daterar den Ö travén till "omkr. 1240, de båda V till "omkr. 1255"). Byggnaden karaktäriseras som en "falsk basilika".	GK SvK
	Väggsåpet i N kormuren.	GK
o. 1250	Dopfunten (musselkuppetyp).	GK, SvK
1300-tal	Ett västtorn planerades men kom aldrig till utförande (ett kapitälband av "Egypticus"-verkstaden är bevarat; SvK anger "1300-talets början").	GK, SvK
1387	Gravsten i korgolvet över bildsnidaren Johannes Bugge och hans dotter Margareta.	GK, SvK
Medeltid	Järnbeslagen på portarna är delvis medeltida.	SvK
	Runristad gravhäll, uttagen på 1920-talet ur den korsformiga gluggen i korets Ö gavelröste. Förvaras i Gotlands fornsal.	SvK
1631	Kyrkan restaurerades grundligt, den var då "nere paa fald" (närapå fallfärdig). Bänkinredning.	SvK
1654	Epitafium över kyrkoherden Magnus Magni Majander.	GK, SvK
	Målat av Johan Bartsch d.ä.	GKS
1656	Altartavla av Johan Bartsch, numera i långhuset.	GK, SvK
	Predikstol (ej bevarad).	Inskr. SvK
1661	Gravsten i korgolvet över kyrkoherden Majander ohh.	SvK
1664	Epitafium över Bendt Rasmussøn Karby ohh Mette Niels datter.	GK, SvK
	Målat av Johan Bartsch d.ä.	GKS
1600-tal	Epitafietavla, till 1965 bevarad på kyrkvinden.	SvK/ATA

ÅR	BYGGNADSDEL ETC:	REF.
1732	Nya bänkar, de äldre flyttades till sidorna.	SvK
1736	1600-talsaltartavlan renoverades av Johan Hernell. Bänkarna målades av Johan Hernell.	GK, Inskr. SvK
1737	Ny predikstol, donerad av landshövding Johan Grönhagen. Trappa till predikstolen från en öppning i muren till sakristian, vilken trol. togs upp vid detta tillfälle. Utvändig trätrappa samt dörr till sakristians vind inrättades.	GK, SvK SvK SvK
1730-tal	Bänkar med målning.	SvK
1741	Epitafiet över M. M. Majalander renoverades av Karl Tielström.	SvK
1776	Ljuskrona av mässing, inköpt från Skultuna mässingsbruk.	SvK
1786	Gravsten i korgolvet över kyrkoherde J. Bolin (återanvänd gravhäll från S:t Görans ruin i Visby, ursprungligen lagd över Eyko slaktare och hans hustru 1343).	SvK
o. 1800	Timglas, stulet 1987.	SvK
1851	Kyrkan restaurerades. Bl.a. ”vitlimmades” den invändigt och en inskrift från 1633 ovanför sakristiingången bortskrapades.	SvK
1873	Orgelläktare, ritad av arkitekt Johan Fredrik Åbom. Orgel av Åkerman & Lund, Stockholm.	JH ISO
1880-tal [dateringen fel, se 1902]	Långhusets rosettfönster i V gaveln tillkom.	GK
1894	Kyrkklockan gjuten av K. G. Bergholtz, Stockholm.	GKR
1896	Ljuskrona av mässing (20 pipor), skänkt till kyrkan.	SvK
1900	Ljuskrona av mässing (24 pipor), skänkt till kyrkan.	SvK
1902	Invändig restaurering i nygotisk stil, arkitekt Gustaf Pettersson, Stockholm. – Nya bänkar och nytt altarskrank. – Ny altartavla. – Altartavlan från 1600-talet sattes upp på Ö väggen i långhuset. – Vindfång innanför S långhusportalen. – Rivning av orgelläktaren. – Vedkaminer – Nya fönsterglas. Troligen ersattes fal- och tegeltaken på långhuset med falsad plåt vid detta tillfälle (enl. foto i ATA fanns plåten 1908).	GK, SvK JH GK, ATA GK, SvK GK, ATA ATA ATA JH ATA

ÅR	BYGGNADSDEL ETC:	REF.
	Det befintliga rundfönstret (som fanns 1828) förstörades och fick masverk [alla uppgifter om rundfönster på 1880-talet är fel]. Sakristians fönster fick ny omfattning.	
1903	Predikstolen ändrades (ev. var det vid detta tillfälle som trappan flyttades till korsidan).	ATA
	Ny ingång till sakristian, varvid större medeltida nisch i sakristian spolierades. Värmekammare då inredd i sakristian. Predikstolen måste därför få ny trappa.	
1906	Predikstolen restaurerades och målades om. Den fick samtidigt ny trappa.	SvK, Inskr.
1914	Kyrkklockan nygjuten (en äldre, medeltida avlägsnades).	GKR, SvK
1916-17	Den nya kyrkogården i Ö anlades.	SvK, ATA
1924	Järnrist och dike utanför den S kyrkogårdsingången togs bort.	SvK
	Runsten, inmurad i Ö korgaveln, uttagen och sedermera (1948) skänkt till SHM, Stockholm.	ATA
1929	Nordportalen, som släppt från muren, monteras ned och upp igen (tillstånd gavs till det).	
1936	Tillstånd till att laga och fylla i puts.	
1939	Svenskbyklockstapeln uppsattes på kyrkogården, arkitekt Erik Lundberg, Stockholm (RAÄ).	ATA
1940	– Värmeledning (vattenburen) installerades med pannrum i en del av sakristian.	ATA
1948	Nytt, fristående pannrum byggdes N om kyrkan, arkitekt Olle Karth, Visby.	ATA
1950	Åskledare.	ATA
1951	Elbelysning installerades.	ATA
1953	Högtalaranläggning.	ATA
	Plåttaket målades.	ATA
1961	El-ringning	GKR
1962	Krucifixet konserverades av konservator Erik Olsson, Sanda.	ATA

ÅR	BYGGNADSDEL ETC:	REF.
1965	Invändiga restaureringsarbeten, konservator Erik Olsson, Sanda: – Rengöring samt kalkning och patinering av väggar och valv i kyrkorummet. – Bänkar, predikstol, altarring och sakramentsskåp rengjorda och fernissade. – Altartavlan och epitafierna från 1600-talet rengjorda och fernissade. – Ett 1600-talsepitafium, påträffat på kyrkvinden, rengjort, kompletterat och fernissat samt uppsatt på N väggen i kyrkan. – Orgelhusets originalmålning framtagen. – Utvändig reparation av fasadputs och rengöring av portaler. Högtalarsystemet utbytt.	ATA
1969	Stormskada på plåttaket på S sidan.	ATA
1982	Ljuskrona skänkt av Erik och Emmy Larsson, Roma.	Förs.
1990	Orgeln renoverades av J. Künkels Orgelverkstad AB, Lund. Utvändiga reparationsarbeten efter förslag av arkitekt Jan Utas, ATA Visby, entreprenör Byggnadshyttan på Gotland: – Omläggning av korets och sakristians tegeltak på tät bördning. – Reparation av rötskador på takryttaren. – Reparation av klockdäcket i takryttaren. – Inspektionsbryggor på vindarna. – Hissar till ljuskronorna. – Putslagning och kalkavfärgning av fasaderna.	ISO
1994	Pannrums- och personalbyggnaden på kyrkogården förlängdes efter ritningar av arkitekt Birger Andersson, Sanda.	Förs.
1998	Minneslund och urnlund anlagd på kyrkogården.	ATA
1997	Bänkskärm från den rivna orgelläktaren uppsattes som ”dragskydd” vid orgeln. Föryngring av träd på kyrkogården.	ATA
2001	Timglas nyttillverkat (kopia av 1800-talstimglas).	Förs.
2004	Verkstads- och förrådsbyggnaden på kyrkogården byggdes efter ritningar av arkitekt Birger Andersson, Sanda.	Förs.
2006	Värmeanläggningens oljepanna ersattes med ett pelletsaggregat.	Förs.

ÅR	BYGGNADSDEL ETC:	REF.
2010	Invändig restaurering. Restaureringen omfattade rengöring av väggar och valv i kyrkorummet och sakristian. Lagning av sprucken puts. Konservering av huggen sten. Översyn och komplettering av belysning i kyrkorummet och sakristian. Översyn av värmesystemet. Översyns av fast och lös inredning. Översyns och förbättring av textilförvaring.	GM
2010	Konservering av likvagn och likbår. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland.	GM
2012	Restaurering av kyrkogårdsmur. Entreprenör Skogsvårdsstyrelsen.	GM
2014	Uppställning av stenfragment i kyrkorummet. Ansvariga, Gotlands Museum och Wickmans smide	
2018	In- och utvändig restaurering. Restaureringen omfattade byte av tornspiran, mögelsanering i tornet samt av lösa föremål. Entreprenör. Byggnadshyttan kalk & Bygg.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
Förs.	Uppgift från församlingen.
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv. (Gotlands Museum).
GK	Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	B G Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
GKR	I Rohr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
GKS	Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
ISO	Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
Inskr.	Inskrift i kyrkan
JH	Joakim Hansson, 1800-talets kyrkorestaureringar. I: Byggnadshyttan 2005-2006. 2007.
o.	omkring
ohh	och hans hustru
RAÄ	Riksantikvarieämbetets byggnadsregister, 1998.
s.	sent
Strelow	Hans Nilssön Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland, bd IX:2, 2001.
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag, SFS 1988:950 t.o.m SFS 2019:864

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm

Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby

Inventering av inventarierna i Roma kyrka 1997, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.

Inventering av Roma kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Roger Öhrman, Gotlands fornsal.

Inventering av Roma kyrkogård, utförd 2016 av Gotlands Museum.

Pettersson, A-M. 2002. Antikvarisk kontroll Kyrkogården 1:1 Roma socken Gotland. Gotlands Museums dnr: 844/02.

Vård- och underhållsplan Roma kyrka 2007. Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.

Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.

Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.

Svahnström, Gunnar och Karin, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.

Strelow, Hans Nilsson, Cronica Guthilandorum, 1633.

Sveriges Kyrkor, Gotland bd IX:2, 2001.

Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.

Kartor

Skattläggningskarta Roma socken 1723. Lantmäteristyrelsen, H68-1:1.

Laga skiftes karta 1882. Lantmäteristyrelsen, H68-2:5.